

Jitka Oravcová

**KAPITOLY
ZO SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE**

2005

IPV INŠTITÚT PRIEMYSELNEJ VÝCHOVY ŽILINA
vzdelávacie a rekvalifikačné centrum

doc. PhDr. Jitka Oravcová, PhD.

KAPITOLY
ZO SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE

Učebný text pre pedagógov, vychovávateľov
a majstrov odbornej výchovy

2005

Obsah

ÚVOD

1 SOCIÁLNA PSYCHOLÓGIA AKO VEDA	3
1.1 PREDMET SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE	3
1.2 Z HISTÓRIE FORMOVANIA SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE AKO VEDY	4
1.3 VZŤAH SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE K INÝM VEDNÝM DISCIPLÍNÁM	12
2 METÓDY SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE	15
2.1 METÓDY MERANIA POSTOJOV	15
2.1.1 Klasické dotazníky merania postojov	15
2.1.2 Sémantický diferenciál	16
2.2 METÓDA SOCIOMETRIE	16
2.2.1 Charakteristika metódy sociometrie	16
2.2.2 Pravidlá indikácie metódy sociometrie	18
2.2.3 Výhody a riziká metódy sociometrie	18
3 OSOBNOSŤ V SOCIÁLNOHOM SYSTÉME (KONTEXTE)	20
3.1 PROCES SOCIALIZÁCIE	21
3.1.1 Etapy procesu socializácie	22
3.1.2 Sociálne učenie – nástroj socializácie	23
3.1.3 Modely – vzory v procese socializácie	25
~~3.1.4 Výsledky procesu socializácie~~	~~26~~
~~3.1.5 Poruchy socializácie~~	~~27~~
3.2 OSOBNOSŤ A JEJ CHARAKTERISTIKY Z HĽADISKA SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE	29
3.2.1 Genéza osobnosti a jej utváranie	30
3.2.2 Sociálne vlastnosti osobnosti	32
3.2.3 Sociálna motivácia	34
3.2.4 Sociálne postoje	40
4 SOCIÁLNA INTERAKCIA	45
4.1 SOCIÁLNA PERCEPCIA – VNÍMANIE A POZNÁVANIE INÁCH ĽUDÍ	45
4.1.1 Presnosť sociálnej percepcie	46
4.2 SOCIÁLNA KOMUNIKÁCIA	53
4.2.1 Interpersonálna komunikácia	54
4.3 SOCIÁLNE SPRÁVANIE	67
4.3.1 Sociálne správanie v štandardných situáciách	67
4.3.2 Štýly sociálneho správania	69
5 SOCIÁLNE SKUPINY	85
5.1 MALÉ SOCIÁLNE SKUPINY	85
5.1.1 Znaky malej sociálnej skupiny	86
~~5.1.2 Klasifikácia malých skupín~~	~~86~~
5.1.3 Funkcia a význam malých skupín	87
5.1.4 Utváranie a vývoj skupiny	87
5.1.5 Skupinová dynamika	88
5.1.6 Vedenie malej sociálnej skupiny	92
~~5.2 ŠKOLSKÁ TRIEDA AKO SOCIÁLNA SKUPINA~~	~~98~~
~~5.2.1 Interakcia v školskej triede~~	~~98~~
~~5.2.2 Ciele školskej triedy~~	~~102~~
~~5.2.3 Normy školskej triedy~~	~~102~~
~~5.2.4 Podskupiny v školskej triede~~	~~103~~
~~5.2.5 Tenzia a kohézia v školskej triede~~	~~103~~
~~5.2.6 Skupinová atmosféra – klíma školskej triedy~~	~~104~~
~~5.2.7 Štruktúra školskej triedy~~	~~104~~

~~5.2.8 Vodcovstvo učiteľa – riadenie školskej triedy~~	106
~~5.3 NEŽIADUCE SOCIÁLNE SKUPINY~~	108
~~5.3.1 Kriminogénne skupiny~~	109
~~5.3.2 Kulty a sekty~~	109
6 ZÁŤAŽOVÉ SITUÁCIE	113
6.1 CHARAKTERISTIKA ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ	113
6.2 ZVLÁDANIE ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ	114
6.3 ZÁKLADNÉ DRUHY ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ	115
6.3.1 Frustrácia	115
6.3.2 Deprivácia	116
6.3.3 Stres	116
6.3.4 Konflikt	118
Použitá, citovaná a odporučená literatúra	128

ÚVOD

Zámerom vysokoškolských učebných textov je predložiť čitateľom relatívne stručný, ale čo najvšestrannejší prehľad poznatkov, ktoré sa týkajú sociálnych aspektov existencie jednotlivca. Každé dieťa (s minimálnymi výnimkami) žije od narodenia v prítomnosti iných ľudí, t.j. v sociálnom prostredí, ktoré má významný vplyv na utváranie všetkých zložiek jeho osobnosti. Na druhej strane, každý jednotlivec svojou prítomnosťou ovplyvňuje sociálne prostredie. Niektorí príslušníci spoločnosti majú však na formovanie osobnosti iných, osobitne detí a dospelých, vplyv mimoriadne významný. Táto publikácia je určená predovšetkým im – študentom, ktorí sa pripravujú na pedagogickú profesiu – budúcim pedagógom, vychovávateľom, majstrom odbornej výchovy a pod.

Porozumieť dynamike sociálneho prostredia, poznať princípy sociálneho vplyvu, sociálnej interakcie, sociálneho správania, fungovania sociálnej skupiny a mnohých ďalších aspektov sociálna je dôležité pre každého človeka, osobitne dôležité pre tých, u ktorých je práca s inými ľuďmi, pôsobenie zamerané cielene na pozitívny rozvoj iných, priamou súčasťou ich profesionálneho poslania. Dúfame sa, že poznatky zhromaždené v tejto publikácii budú budúcim pedagógom pomôckou pre lepšie porozumenie sociálnym dimenziám osobnosti ich žiakov a študentov, pre porozumenie fungovania vzájomných interakcií medzi jednotlivcami a v rámci malej sociálnej skupiny (školskej triedy), pre efektívnejšiu prácu s touto skupinou a snáď i pomôckou k lepšiemu poznaniu seba samého, resp. k pozitívnej zmene vlastných aspektov sociálneho fungovania.

Publikácia prináša základné poznatky sociálnej psychológie, ktorá je síce stále mladou, ale veľmi dynamicky sa rozvíjajúcou vednou disciplínou, jej poznatkový základ sa stále rozrastá. Pretože je naša publikácia určená predovšetkým študentom pripravujúcim sa na profesiu pedagóga, spracovali sme text s ohľadom na potreby tejto skupiny čitateľov, a to najmä v oblasti príkladov, resp. sme sa pokúsili niektoré všeobecné poznatky priamo aplikovať na edukačné prostredie. Publikácia vzhľadom na zámer a rozsah ponúka skutočne základné poznatky sociálnej psychológie súčasnosti. Hlbšie poznanie sociálnej psychológie vyžaduje štúdium ďalších literárnych prameňov, publikácií, na ktoré odkazujeme v zozname odporúčenej literatúry.

Banská Bystrica, 30.3..2005

1 SOCIÁLNA PSYCHOLÓGIA AKO VEDA

Kľúčové slová: predmet sociálnej psychológie, história formovania sociálnej psychológie, ideové, filozofické, psychologické zdroje sociálnej psychológie, prínos významných autorov pre obsah sociálnej psychológie, miesto sociálnej psychológie v systéme psychologických vied, vzťah sociálnej psychológie k iným vedným disciplínám.

1.1 PREDMET SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE

Vymedziť predmet vednej disciplíny značí vymedziť oblasť, ktorou sa zaoberá, teda **oblasť jej skúmania** a tiež prostriedky – metódy, ktoré ku skúmaniu používa. Vymedzením predmetu skúmania vednej disciplíny sa tiež táto ohraničuje, tj. oddeľuje od iných vedných disciplín, hoci, prirodzene, určité spojenia, styčné oblasti skúmania spoločné príbuzným vedným disciplínám, ostávajú.

V najvšeobecnejšom ponímaní skúma sociálna psychológia sociálno-psychologické javy, tj. javy, ktoré sa objavujú v kontakte ľudí navzájom. K týmto javom je možné zaradiť napr. jav interakcie, sociálneho vnímania, komunikácie, spolupráce a súperenia, prosociálneho a naopak hostilného správania, medziľudské konflikty, ovplyvňovanie človeka človekom, formovanie osobnosti v prostredí a pôsobením iných ľudí a mnoho ďalších. Sociálna psychológia má však, ako každá iná veda, vlastnú históriu svojho utvárania, v ktorej sa náhľady na jej predmet – oblasť skúmania, postupne menili.

Vznik sociálnej psychológie ako vedy sa zvyčajne spája s rokom 1908. V tomto roku boli, a to nezávisle od seba, vydané dve odborné publikácie nazvané Sociálna psychológia autorov W. McDougalla v Londýne a E.A. Rossa v New Yorku (Výrost, 1997). Od tohto roku do súčasnosti bolo napísaných a vydaných vyše 150 učebníc, monografií aj publikácií spracúvajúcich dlhšie témy sociálnej psychológie, ktoré tiež priniesli rôzne definície jej predmetu, poplatné samozrejme teoretickému zameraniu autorov, ale aj charakteru problémov a záujmov skúmania historického obdobia.

V publikácii „Poľský roľník v Európe a Amerike“ definujú jej autori W.I.Thomas a F.Znaniecki (1918) sociálnu psychológiu ako vedu, ktorá študuje **sociálne postoje**. Klasik sociálnej psychológie F.H.Allport v roku 1924 vo svojej učebnici hovorí, že sociálna psychológia je „veda, ktorá študuje **správanie** jednotlivca, pokiaľ jeho správanie stimuluje iných jednotlivcov, alebo je samé o sebe reakciou na správanie iných, a ktorá opisuje **vedomie** jednotlivca, pokiaľ je vedomím sociálnych objektov a reakcií“ (podľa Nakonečný, 1999). Tieto prvé definície predmetu sociálnej psychológie naznačujú, že predmetom skúmania má byť najmä **jednotlivec, individuum a jeho vedomie a správanie v kontakte s inými**. V 1. polovici 20. storočia sa objavujú aj ďalšie práce, ktoré poukazujú na otázky fungovania jednotlivca vo vzťahu k skupine a v skupine (napr. práca M.Sherifa o jave konformity, práce K.Lewina o skupinovej dynamike a problematike vodcovstva) a záujem skúmania v sociálnej psychológii sa pomaly presúva od témy sociálnych postojov a správania k téme **sociálnej interakcie** (kontaktu) jednotlivca a iných jednotlivcov, či malých sociálnych skupín.

Termín „interakcia“ zaviedol do ponímania predmetu sociálnej psychológie T.M.Newcomb, ktorý v roku 1950 definuje sociálnu psychológiu ako vedu, ktorá študuje **osobnosť v sociálnej interakcii**. Sociálna interakcia sa stáva centrom pozornosti skúmania v 50-tych až 70-tych rokoch 20. storočia, spolu s problematikou sociálnej percepcie, komunikácie, dyadických vzťahov, vzťahov jednotlivca a skupiny, psychológie malých skupín, javov agresie, afiliácie, kognitívnej disonancie a pod. Ústredným predmetom skúmania stále ostáva jednotlivec, ale **jednotlivec v sociálnom prostredí**, v kontakte s inými jednotlivcami, ktorí na seba navzájom pôsobia, teda vzájomne interagujú v sociálnych situáciách. Autori veľmi známej učebnice sociálnej psychológie nazvanej Človek v spoločnosti, D.Krech, R.S.Crutchfield a E.L.Ballachey (1968), definujú sociálnu psychológiu ako vedu o **správaní sa človeka v spoločnosti**. S.Mika v roku 1972 definuje sociálnu psychológiu ako vedu, ktorá sa zaoberá **skúmaním psychických procesov a správania jednotlivcov nachádzajúcich sa v sociálnych situáciách**, W.Herkner v roku 1991 hovorí, že „**sociálna psychológia je veda o interakciách medzi individuami**“. M.Nakonečný (1999), chápaní koncept sociálnej interakcie ako nosný pilier sociálnej psychológie a vymedzujúc jeho psychologickú rovinu, definuje sociálnu psychológiu ako vedu, ktorej „**.....predmetom skúmania sú psychologické aspekty medziľudských interakcií**“ (1999, s.11).

Všetky uvedené definície, ktoré slúžia ako príklad vybraný z množstva iných, poukazujú na skutočnosť, že sociálna psychológia skúma jednotlivca v kontakte s inými jednotlivcami (a malými sociálnymi skupinami), možno povedať ich vzájomný dynamický vzťah, a to v rámci danej **sociálnej situácie**, resp. v rámci daného sociálneho kontextu.

Sociálnu situáciu vytvára prítomnosť iného jednotlivca, iných jednotlivcov a ich správanie, ktoré stimuluje alebo utlmuje aktivitu subjektu. Pri skúmaní jednotlivca, individua v sociálnej situácii je nevyhnutné skúmať a brať do úvahy tak vnútorné ako aj vonkajšie činitele, ktoré ovplyvnia jeho prejav. Nie je možné skúmať jeho prežívanie a správanie a adekvátne ho pochopiť bez toho, aby sme vzali do úvahy situáciu, v ktorej sa nachádza a tiež bez toho, aby sme brali do úvahy jeho referenčný rámec, teda to, aký význam danej situácii prikladá, ako situáciu vidí. Referenčný rámec súvisí samozrejme s osobnosťou jednotlivca (jeho potrebami, postojmi, cieľmi, skúsenosťami, aktuálnym stavom a pod.), jeho konečné správanie však ovplyvnia vždy faktory konkrétnej sociálnej situácie.

Sociálna psychológia teda študuje v rámci interakcie sociálnych subjektov:

- vnútorné charakteristiky (prežívanie, postoje, motiváciu ...) subjektov,
- vonkajšie prejavy (správanie) subjektov,
- stimuly, ktoré tieto charakteristiky ovplyvňujú.

Sociálnym stimulom podľa D.Katza a R.L.Schancka (podľa Nakonečný, 1999, s.17) môže byť:

- *priama stimulácia*, t.j. všetky podnety, posolstvá, ktoré prichádzajú priamo od druhej osoby (reč, gestá, mimika ...),
- *nepriama stimulácia*, t.j. vplyv sociálnych symbolov, teda objektov, ktoré sú asociované (spojené) so spoločenskými hodnotami (umelecké diela, materiálne veci vyrobené kultúrou a pod.), nakoľko aj tieto spúšťajú sociálne správanie jednotlivca,
- *predstavy jednotlivca* o tom, čo čo si druhá osoba v danej situácii myslí, predstavy o jej možnom správaní, konaní,
- *jednoducho prítomnosť druhej osoby*, jej zjav.

Posledné dve uvedené formy stimulov sú špecifické práve pre stimuláciu človeka, ktorého správanie nemusí byť stimulované len priamo, bezprostrednými podnetmi (ťažko si predstaviť psa, ktorého správanie je stimulované predstavami o možnom konaní jeho pána).

Vyššie uvedené nám ukazuje, že sociálna psychológia sa nezaobera všetkými aspektmi sociálnej reality, že sociálna realita je širšia ako predmet jej záujmu a že tu iste existujú ďalšie sociálne vedy, ktoré tento priestor pokrývajú a ktoré nevyhnutne musia súvisieť aj so sociálnou psychológiou. Skôr, ako poukážeme na miesto sociálnej psychológie v systéme psychologických vied a jej vzťah k iným vedným disciplinám, budeme sa stručne zaoberať históriou formovania sociálnej psychológie ako vedy.

1.2 Z HISTÓRIE FORMOVANIA SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE AKO VEDY

Sociálna psychológia je jednou z najmladších psychologických disciplín. Jej dejiny ako samostatnej vednej disciplíny začínajú až na prelome 19. a 20. storočia. Skutočnou však je, že dávno pred konštituovaním sociálnej psychológie ako vedy existovali v spoločnosti tie javy, ktoré sú predmetom záujmu sociálnej psychológie (socializácia, komunikácia, agresia, spolupráca apod.) a z určitých hľadísk boli aj skúmané. R. Farr (podľa Výrost, 1997) povedal, že sociálna psychológia má dlhú minulosť a krátku históriu. Značí to, že ideové zdroje a tiež rôzne dielčie príspevky skúmania, ktoré svojim obsahom patria k sociálnej psychológii, nájdeme v kultúre a histórii ľudstva. Osobitne vtedy, ak tému vzťahu človeka a spoločnosti chápeme ako jednu z ústredných tém sociálnej psychológie. Vo vývoji sociálnej psychológie môžeme (pre väčšiu prehľadnosť) vyčleniť tri historické etapy. Prvé dve z nich sú etapami histórie, v ktorých nachádzame ideové, filozofické a zčasti aj všeobecno psychologické zdroje sociálnej psychológie, tretia je etapou postupného a zložitého formovania samotnej sociálnej psychológie.

1. etapa: Etapa ideových a filozofických zdrojov sociálnej psychológie

Táto etapa zahŕňa dlhé historické obdobie od začiatku existencie ľudstva do polovice 19. storočia. Je to obdobie, na ktorého počiatku neexistuje žiadny vedecký a vlastne ani filozofický opis sociálno-psychologických javov, hoci tieto javy, prirodzene, v spoločnosti existovali. Ľudia od pradávna žili v skupinách, v určitom spoločenskom usporiadaní, nadväzovali vzťahy, vzájomne sa

ovplyvňovali, vzájomne spolupracovali či súperili, komunikovali, riešili konflikty, ovplyvňovali a boli ovplyvňovaní spoločnosťou, v ktorom žili. Sociálne javy boli súčasťou ich praktickej existencie, súčasťou oslavných, bojových, tanečných rituálov, náboženských obradov, pôsobenia šamanov, spoločenského usporiadania rodiny a celej spoločnosti (matriarchátu, patriarchátu). O existencii týchto javov sa dozvedáme z ústneho podania, neskôr z diel historikov a filozofov, ale tiež zo starozákonných kníh Mojžiša, ktoré našej kultúre prinášajú najstaršie demografické informácie a informácie o sociálnych vzťahoch spoločnosti.

Filozofické korene sociálnej psychológie tkvejú podľa uznávaného historika sociálnej psychológie G.W.Allporta (podľa Nakonečný, 1999) v intelektuálnej pôde celej západnej tradície a teda, samozrejme, aj vo filozofii antiky. V danom období sa v dielach rôznych filozofov objavujú najmä snahy o riešenie problému primarity vo vzťahu človeka (jednotlivca) a spoločnosti. Objavujú sa dva protichodné prístupy: je jednotlivec tým, ktorý je primárny a ovplyvňuje spoločnosť, alebo je tomu naopak? Oba prístupy majú spoločný základ – vychádzajú z faktu, že individuum, ako nositeľ „psychiky“, je jasne oddelené od spoločnosti, ktorá predstavuje „sociálno“ (Štech, podľa Výrost, 1997, s.23).

Prvý z týchto prístupov zdôrazňuje **primát spoločnosti**. Vychádza z konštatovania, že jednotlivec nemôže bez spoločnosti existovať. Rodí sa do nej, teda nachádza pri svojom vstupe do sveta spoločnosť - sociálno ako fakt. Štruktúra spoločnosti, sociálne procesy a inštitúcie ovplyvňujú zásadne a od samého počiatku správanie jednotlivcov, určujú ich prežívanie, vzorce ich vnímania druhých aj seba a pod. Spoločnosť je v tomto prístupe primárna, významnejšia, určuje osud jednotlivcov. Jednotlivec je potom len nositeľom sociálnych procesov a rolí, nádobou skladujúcou v sebe sociálne vplyvy, sám je neaktívny, nemôže ovplyvniť svoje utváranie. Predstaviteľom tohto prístupu v gréckej filozofii je **Platón** (427-347 pr.n.l.), jeho názor sa nazýva **sociometrický** a stretneme sa s ním i v dielach neskorších filozofov aj psychológov (Lazarus, Wundt ai.)

Druhý prístup zdôrazňuje **primát individua** voči spoločnosti a jej inštitúciám. Predstaviteľom tohto názoru v gréckej filozofii je **Aristoteles** (384-322 pr.n.l.). Jeho názor na vzťah človeka a spoločnosti sa nazýva **individualistický** a hovorí, že jednotlivec (zoón politikon) je určujúci, reguluje spoločnosť. Z jednotlivých činov, z interakcie jednotlivca s druhými ľuďmi sa rodia zložitejšie javy – kooperácia, konflikty, alebo inštitúcie – rodina, školská trieda, štát a pod. Podľa tohto prístupu sú v pozadí konania človeka jeho individuálne psychické dispozície (najmä vrodené), ktorých výsledkom sú sociálne inštitúcie, sociálne javy. Človek je síce odkázaný na sociálny svet, ale ostáva nezávislý. Fungovanie spoločnosti je vysvetliteľné psychológiou individuí.

Tento dichotomický pohľad na vzťah a pôsobenie jednotlivca a spoločnosti nie je doteraz definitívne vyriešený a v rôznych spoločnostiach a ich ideológiách nájdeme rôzne náhľady, premietajúce sa do rôznych oblastí spoločenskej praxe – politiky, výchovy, kultúry a pod.

Pri skúmaní koreňov sociálnej psychológie je však Aristoteles okrem toho významný i tým, že sa vo svojom diele „Rétorika“ zaoberá témou pre sociálnu psychológiu podstatnou: témou komunikácie. Rozpracoval tu model verejného prejavu, v ktorom opísal *zásady rečníckeho umenia* ako umenia rečníka ovplyvniť dav, využívajúc sociálno-psychologické zákonitosti ovplyvňovania ľudí. Opísal tak základné parametre sociálnej komunikácie v tejto situácii. Podobne sa problematike rečníckeho umenia, ako spôsobu ovplyvňovania verejnej mienky, venovali mnohí ďalší významní filozofi a rétori antického Grécka, napr. Sokrates (469-399 pr.n.l.) a Demosténes (384-322 pr.n.l.), a Ríma, napr. Cicero (104-43 pr.n.l.), Seneca (3-65 n.l.), Tacitus (55-120 n.l.), autor diela „Diálogo o rečníctve“.

Záujem o vzťah jednotlivca a spoločnosti nájdeme aj v dielach mnohých **stredovekých mysliteľov** – filozofov, pedagógov, ekonómov, teológov, ktorí formulovali rôzne teórie o sociálnom charaktere človeka v súvislosti s určitým ponímaním spoločnosti, hľadali v psychike človeka vysvetľujúci princíp sociálneho správania, zaoberali sa hľadaním spôsobov ovplyvňovania jednotlivca a širších skupín. Obdobie stredoveku je v tomto smere názorovo a myšlienkovovo veľmi rôznorodé, ale nájdeme aj tu niekoľko zdrojov, ktoré ovplyvnili teoretické základy sociálnej psychológie. Napr. **N.Machiaveli** (16.st.) rozdeľuje a stavia proti sebe elitu a dav, vo svojom diele „Vladár“ radí ako ovládať poddaných; **T.Hobbes** (17.st.) zdôrazňuje význam spoločnosti pre jednotlivca a túžbu po moci, zdôrazňuje egoistickú podstatu človeka a je autorom tézy „vojna všetkých so všetkými“; **J.J.Rousseau** (17.st.) sa zaoberá problémom socializácie a výchovného pôsobenia, zdôrazňujúcu nutnosť rešpektovať individualitu dieťaťa; **M.V.Lomonosov** (18.st.) venuje pozornosť rečníckemu umeniu a jeho pôsobeniu na ľudí; sociológ **A.Comte** (19.st.), ktorý síce odmietal psychológiu ako

vedu (pravú vedu videl v sociológii), ale predmet tejto vedy v jeho ponímaní zodpovedá v podstate dnešnému ponímaniu sociálnej psychológie.

2. etapa: Etapa filozofických a psychologických zdrojov sociálnej psychológie

Táto etapa zahŕňa obdobie druhej polovice 19. storočia, obdobie predhistórie sociálnej psychológie, kedy formovanie najmä filozofických názorov ovplyvnil predovšetkým výrazný rozvoj prírodných vied, ale aj konkrétne historické okolnosti (ekonomické podmienky, politické udalosti) danej doby.

Z historického hľadiska je toto obdobie obdobím veľkých revolučných zmien. Charakterizujú ho otvorené nepokoje, hnutie veľkých skupín ľudí, revolúcie, ktoré mali masový, davový charakter, vystaňovalstvo, zvýšený kontakt rozličných národov, ako aj rozmach techniky. V spoločnosti sa objavujú nové javy, ktorých podstatu bolo treba objasniť, násť tiež spôsoby ich regulácie a ovplyvňovania. Predmetom záujmu filozofov, vedcov v tomto období sú najmä veľké sociálne skupiny – národ, dav a to osobitne pod vplyvom sociologických prístupov a sociológov. Je to i odrazom faktu, že psychológia v tomto období sa zameriavala na jednotlivca a jeho psychické dispozície (Wundt a jeho introspekcia), čo vyvolávalo kritické reakcie. Záujem o sociálne aspekty fungovania jednotlivca stúpa, ale sociálne je v tejto dobe prevažne považované za špeciálnu kvalitu, neredukovateľnú na jednotlivca, nadindividuálnu. V tejto etape vývoja sociálnej psychológie nájdeme tri okruhy záujmu, tri oblasti, na ktoré sa sústredila pozornosť skúmania, ktoré svojím spôsobom opäť riešia vyššie uvedený problém: je primárna spoločnosť alebo individuum? Prvé dva okruhy skúmania predstavujú súčasne prístupy, ktoré zdôrazňujú primát spoločnosti – primát tzv. skupinovej (kolektívnej, spoločnej, sociálnej) mysle („ground mind“).

1. okruh skúmania: Psychológia národov

Možno povedať, že psychológiu národov vytvorili **M.Lazarus** (1824-1903) a **H. Steintal** (1823-1899), autori práce *Národová psychológia*, kde psychológiu národov definujú ako *vedu o duchu národa, náuku o prvkoch a zákonoch duchovného života národov*, teda všetkom, čo v ľudskom spoločenstve má duchovnú podstatu. Prvkami ducha národa sú reč, mytológia, náboženstvo, kultúra, folklór, písmo, umenie, zvyky, morálne a právne normy. Podstatou ducha národa je rovnaké vedomie u mnohých príslušníkov národa, ktoré obsahuje uvedomenie si tejto rovnosti, podmienenej rovnakým miestom a pôvodom (Musil, 1996).

Psychológiu národov dovŕšil svojím mohutným dielom **W. Wundt** (1832-1920), ktorý sa pokúsil o psychologický výklad kultúrnych fenoménov – jazyka, mýtov, náboženstva, apod. Hovoril, že individuálne myslenie je podmienené rečou, zvykmi, mýtami, teda „dušou“ národa, čo je ústredný pojem Wundtovho prístupu. Duša národa je pritom viac ako súčet psychických aktivít jednotlivcov, je novou kvalitou, má prioritné postavenie, jednotlivec a jeho individuálne myslenie je od nej úplne závislé. Štruktúru národa podľa Wundta tvoria tri základné prvky – reč, mýty a zvyky, ktoré sú spolu s umením, náboženstvom, právom a sociálnou organizáciou predmetom štúdia psychológie národov. Pomocou jazyka ovplyvňuje kolektívna myseľ jednotlivca. Vo svojich ďalších prácach však Wundt od myšlienky psychológie národov upustil.

2. okruh skúmania: Psychológia davu

Za klasikov psychológie davu, skúmania menších sociálnych skupín, sa pokladajú francúzsky sociológ **G.Tarde** (1843-1904), taliansky právnik **S.Sighelle** (1868-1913), **S.Freud** (1856-1939) a predovšetkým francúzsky sociológ **G.LeBon** (1841-1931).

Vychádzali z predpokladu, že v zoskupeniach ľudí dochádza k vzniku *nadindividuálnych duchovných útvarov*, zdôrazňovali iracionalitu, spontánnosť, neorganizovanosť a sugestívne mechanizmy formovania a fungovania davu.

Klasické dielo **G.LeBona** „Psychológia davu“ z roku 1885 je dnes považované skôr za spoločensko-psychologické, ale prinieslo cenné postrehy o iracionálnej podstate správania sa jednotlivca v dave a davu (Nakonečný, 1999), ktoré boli výsledkom skúmania LeBona. Davové situácie neboli v danom období, vzhľadom na charakter doby, zriedkavé. LeBon chápal dav ako typický prejav svojich čias a zdôraznil jeho iracionalitu a primitivizmus, ktoré sa v ňom naplno prejavujú. V dave sa človek mení, stáva sa iným, správa sa inak. V dave sa vytvorí kolektívna myseľ

(duša davu), ktorá stojí nad jednotlivcami, je inou kvalitou, nie súčtom duší príslušníkov davu. Naopak, duša davu pohlcuje osobnosť jednotlivcov, tlmí vyššie (uvedomé) vrstvy a oživuje, aktivuje primitívne, iracionálne vrstvy osobnosti jednotlivcov. V dave vládne búrlivá emocionalita a prebúdajú sa deštruktívne inštinkty, uvoľňujú sa morálne zábrany. Duša davu vzniká ako dôsledok pôsobenia nasledovných mechanizmov (Výrost, 1997):

- *sugescie a sugestibility* – človek nekriticky prijíma, čo sa mu prikazuje a hovorí,
- *emocionálnej nákazy* – emócie (afekty) alebo správanie sa šíria, preskakujú z jedného účastníka na druhého,
- *anonymity* – jednotlivec stráca pocit zodpovednosti, nadobúda naopak pocit beztrietnosti a cíti sa slobodný v deštruktívnych prejavoch.

Dav je svojou podstatou chaotický, neorganizovaný útvar, preto potrebuje vodcu, aby usmernil jeho hnutie, vodca je potom zodpovedný za smerovanie davu a davové správanie.

G.Tarde nechápal dav ako útvar, ktorý je výlučne spontánny, neorganizovaný, iracionálny, nestabilný. Podľa neho sa spontánne masy môžu premeniť na organizované, vzťahy sú tu založené na spoločných princípoch a ideáloch, ktoré sa medzi členmi rozširujú pomocou nápodoby – imitácie.

S. Freud taktiež uznával existenciu duše davu. Svoju teóriu psychoanalýzy aplikoval na psychológiu mäs. Domnieval sa, že duša davu sa utvára vplyvom mechanizmu identifikácie a jej podstatu tvoria libidálne putá (putá lásky) medzi členmi davu, najmä medzi vodcom a ostatnými. Vodca je ústrednou postavou davu, najmä k nemu sa vytvárajú putá lásky. Keďže ale vodca nemôže prejavovať lásku ku každému členovi, časť z nich je frustrovaná, ich vzťah k vodcovi sa dostáva na primitívnejšiu úroveň (regreduje), členovia sa vzdávajú svojho Superega v prospech vodcu a upadajú do infantilnej závislosti na ňom. Tiež na horizontálnej úrovni sa vytvárajú vzťahy, sú to vzťahy medzi členmi davu. Tieto sa tvoria na základe toho, že všetci majú spoločný ideál, ktorým je vodca, pričom vodcom nemusí byť vždy konkrétna osoba, môže to byť Boh, Idea, Kráľ a pod. Vodca však je opäť ten, kto je zodpovedný za smer hnutia davu a jeho správanie.

3. okruh skúmania: Inštinktivistické teórie sociálneho správania

Tieto teórie sa pokúsili dať odpoveď na otázku, čo je motívom sociálneho správania, čo ovplyvňuje správanie sa človeka k človeku.

Inštinktivistické teórie boli veľmi populárne, pre každý prejav správania sa hľadal inštinkt – v roku 1924 napr. L. Bernard opísal vyše 5600 rôznych spôsobov správania, ktoré sa označovali ako inštinktívne. Najznámejšou sa stala **W. McDougallova** (1871-1938) inštinktivistická teória sociálneho správania. Inštinkt je nosným pojmom individuálnej sociálnej psychológie tohto autora, ako ju predstavil vo svojej učebnici z roku 1908 (Výrost, 1997). Inštinkt opisuje ako zdedenú alebo vrodenu psychofyzickú dispozíciu, ktorá vedie k preferencii vnímania určitých objektov, s ktorým je spojená určitá kvalita citového prežívania a vedie k určitému spôsobu správania, alebo aspoň k pociťovaniu určitého impulzu ku správaniu. Jednotlivec má teda vrodenu energiu (v podobe inštinktov, na ktoré sa napájajú emócie), ktorá ho tlačí dopredu, motivuje a ovplyvňuje jeho konanie. W.McDougall považoval za základné tieto sociálne inštinkty, spojené s uvedenými emóciami:

Inštinkt	Emócia
1. boja	
2. úteku	sebazáchova
3. reprodukcie rodu	žiarlivosť
4. nadobúdania	vlastníctvo
5. budovania	tvorenie
6. stádovosti	spolupatričnosť

McDougall však tiež vyzdvihoval organizovanú podstatu činnosti spoločnosti, význam sociálnych inštitúcií, morálnych a kultúrnych tradícií, ktoré, ako sociálne dedičstvo umožňujú človeku byť lepším, morálnejším a racionálnejším.

3. etapa: Etapa vzniku a existencie sociálnej psychológie ako vedy

Táto etapa zahŕňa obdobie od roku 1908 po súčasnosť. Na prelome storočí stúpa záujem o skúmanie sociálnych vzťahov a sociálneho správania veľmi intenzívne. Možno, ako uvádza M.Nakonečný (1999) preto, že v dobe, kedy prirodzené regulátory sociálneho správania, ako je

náboženstvo, mravy, zákony, stratili svoju plnú účinnosť, bolo potrebné nájsť nové nástroje regulácie sociálneho správania. Viacerí autori uvádzajú, že hlavným dôvodom vzniku sociálnej psychológie sa stali problémy kapitalistickej spoločnosti, rozvíjajúce sa sociálne hnutie, ktoré rozvoj spoločnosti niesol so sebou, ale tiež americký pragmatizmus, t.j. potreba riešiť problémy výrobnjej sféry, spojené s potrebou vyššej produktivity práce vo veľkovýrobe, potreba skúmať sociálne postoje a sociálne správanie zamestnancov veľkých podnikov v nových výrobných podmienkach.

Formálne konštituovanie sociálnej psychológie sa datuje do roku 1908, roku, kedy vyšli, už vyššie spomínané, dve učebnice nazvané Sociálna psychológia, E.A.Rossa a W.McDougalla. Od prvej z nich sa odvodzuje tradične *psychologická línia* (rozvíjaná viac v USA) a od druhej *sociologická línia* sociálnej psychológie (rozvíjaná viac v Európe). Názov McDougallovej knihy je ale zavádzajúci, pretože v nej ide o rozvinutie jeho inštinktívistickej teórie ľudských emócií a motivácie. Sám neskôr povedal, že jeho dielo nie je sociálnou psychológiou, ale nevyhnutným predpokladom pre každú sociálnu psychológiu a akýmsi pokusom opísať schému sociálno-psychologickej problematiky.

V roku 1924 vychádza významné dielo F.H.Allporta (Sociálna psychológia), ktorý chápe sociálnu psychológiu ako experimentálnu vedu, skúmajúcu správanie jednotlivca v rôznych sociálnych situáciách. Allport odmietol existenciu nadindividuálnych útvarov (duše davu apod.), sociálno je podľa neho interpersonálne, všetky sociálne javy sú vysvetliteľné psychickými procesmi jednotlivca. Allportovo vymedzenie sociálnej psychológie a jeho dôraz na jej experimentálny charakter znamenalo prudký rozvoj tejto vedy a tiež rozvoj experimentálneho skúmania na poli sociálnej psychológie. Rozsiahle, ciele experimenty, zamerané najmä na skúmanie sociálnych aspektov jednotlivca a malých sociálnych skupín, pokračovali intenzívne až do 60-tych rokov 20.storočia, ich úlohou bolo tiež vedeckým skúmaním, výsledkami vedeckej práce podporiť teóriu sociálnej psychológie.

Za akýsi štart experimentov, resp. za jedny z najvýznamnejších, sú považované tzv. hawthornské experimenty Eltona Mayo (1880-1949), ktorý v rokoch 1927-32 pracoval experimentálne a výskumne v americkej firme na výrobu elektrických aparátov. Mayo ukázal, že produktivita práce a spokojnosť zamestnancov úzko súvisí so sociálnymi faktormi, ako sú sociálne vzťahy v pracovných skupinách, celková atmosféra, štýl riadenia a pod. Nezačlenil ale ešte do svojich záverov súvislosť s makroprostredím – spokojnosť doma, atmosféra spoločnosti a pod, videl firmu ako izolovanú jednotku.

V prvej polovine 20. storočia sa v psychológii ako takej formuje niekoľko veľkých psychologických smerov – škôl (psychoanalýza, behaviorizmus, gestalt-psychológia), ktoré mali ambície podať univerzálne vysvetlenie psychiky človeka, čo sa samozrejme nemohlo neodraziť v sociálnej psychológii. Každá z týchto škôl sa podľa svojich východísk zaoberala sociálnymi aspektmi človeka a naopak, jej teoretické náhľady našli odraz v sociálnej psychológii. Poznáme viacerých predstaviteľov uvedených škôl, ktorí prispeli k sociálnej psychológii, na tomto mieste spomenieme prínos len niektorých z nich.

Psychoanalýza

Podľa psychoanalýzy sú hlavnými determinantmi vývinu osobnosti a správania vnútorné fyziologické sily, predovšetkým pudové hnutia uložené v nevedomí. Život človeka je ovládaný princípom slasti (nevedomie - Id), princípom reality (vedomie - Ego) a princípom morálky (Superego). Tri zložky osobnosti sú vzájomne prepojené, integrované, ale rozdielnosť ich cieľov a riadiacich princípov vedie k vnútorným konfliktom, ktorého výsledkom môže byť psychická porucha.

Vplyv psychoanalýzy a jej zakladateľa S. Freuda (1856-1939) je najvýraznejší najmä v teóriách socializácie, kde sociálne prostredie, rodina a jej dynamika, vzťahy v nej vystupujú ako zdroj neuróz, tiež v teórii pudovej podstaty agresívneho správania, v teórii konfliktov. Významný prínos Freuda predstavuje jeho zistenie, že pre formovanie osobnosti človeka majú najväčší význam ranné detské skúsenosti, ktoré dieťa získava predovšetkým v kontakte s členmi rodiny, ako najdôležitejšej sociálnej skupiny. Význam majú taktiež Freudove práce venované priamo problémom kultúry a spoločnosti (Totem a tabu, Nespokojnosť v kultúre, Muž Mojžiš a vznik monoteizmu), ako aj práce zamerané na správanie sa máš (Psychológia masy a analýza Ja).

Koncom 30-tych rokov vzniká nový smer, odvíjajúci sa z psychoanalýzy, ktorý ale prináša nový pohľad na osobnosť, nazýva sa **neopsychoanalýza**. Neopsychoanalytici uznávajú nevedomú reguláciu správania, ale význam sexuality, libida nechápu tak ortodoxne. Zmenou je opustenie Freudovho biologizmu a kladenie väčšieho dôrazu na vplyv sociálneho prostredia (sociálnych vzťahov a situácií) na osobnosť človeka. K významným predstaviteľom neopsychoanalýzy patrí najmä E.Fromm (1900-1980) a K.Horneyová.

Behaviorizmus

Behaviorizmus je ako psychologická škola spojený najmä s vysvetľovaním ľudskej psychiky podľa známej paradigmy S-R (podnet priamo vyvoláva príslušnú reakciu). Predmetom štúdia psychológie podľa behavioristov je predovšetkým správanie ako reakcia na podnet, funkciu sociálnych stimulov. Do psychológie priniesol behaviorizmus najmä teórie učenia, poznatky o sociálnom učení, javoch ako je podmienňovanie, posilnenie, odmeny a tresty a pod. Prístupy behavioristov smerujúce k otázke formovania osobnosti z hľadiska pôsobenia prostredia (sociálneho) ako aj k otázkam sociálneho kontaktu ľudí, sú pre sociálnu psychológiu prínosom. Príspevok niektorých autorov, ktorých ponímanie je však ďaleko od mechanistického ponímania psychiky klasikov behaviorizmu (Watsona, Skinnera, Thorndikea ai.), tu uvedieme.

G.H.Mead (1863-1931)

vytvoril **interakcionistickú koncepciu** o utváraní Self (jávstva) medzi I (ja) a Me (mňa). Jednotlivec a jeho Ja je tu definované pomocou sociálnych (interpersonálnych) kategórií. Zaoberal sa najmä tým, ako sa v rámci sociálneho prostredia (spoločnosti) utvára myseľ človeka a jeho Ja (Jávstvo). Hovorí, že osobnosť sa utvára pod vplyvom kontaktu s inými ľuďmi a inštitúciami. Podstata osobnosti a vedomia seba samého má sociálny pôvod. Self (pojem seba, jávstvo) vzniká spojením dvoch inštancií: Me a I. Me vzniká v správaní jednotlivca vtedy, keď on sám sa sebe stane objektom poznávania – sociálnym objektom. Dieťa sa správa voči seba tak, ako sa správa i voči iným, jeho Me je pre neho treťou osobou, ako keby samé seba videlo ako inú osobu, osobu v zrkadle. V Me je premietnuté hodnotenie dieťaťa ostatnými, a to znamená, že voči iným sa Me prejavuje rolou; dieťa hrá rolu, ktorá sa od neho očakáva. Z tohto dôvodu je Meadov prístup nazývaný aj *teória rolí*. Me je obraz, ktorý si, na základe reakcií iných ľudí, vytvára dieťa o sebe samom. Me je závislé od očakávaní iných, je v závislosti od týchto očakávaní voči subjektu obmedzujúce, kontrolujúce, viac sociálne. Samotné Me ale ešte nie je osobnosťou. Je potrebný nejaký integrujúci prvok, ktorý spojí rôzne roly (Me) jednotlivca. Osobnosť tvorí tiež I (ja), čo je realizujúca, exekutívna stránka, aktívna, impulzívna, inovujúca časť Self, realizačná časť, naša jedinečnosť, ktorá vyplýva zo schopnosti diferencovane reagovať na postoje a očakávania iných. Svoje I nikdy nepoznáme úplne.

Me (kontrolujúce, hodnotiace, obmedzujúce, viac sociálne) a I (impulzívne, inovujúce) sa spája do Self.

A. Bandura (*1925)

vytvoril **teóriu observačného učenia** (učenia na základe pozorovania modelu), kde zaviedol termín *zástupné spevnenie*. Človek v sociálnom prostredí pozoruje rôznych ľudí ako získavajú odmeny a tresty a pokiaľ sám túži tieto odmeny získať a trestom sa vyhnúť, poskytuje mu toto pozorovanie kľúč k ich dosiahnutiu a vyhnutiu sa trestu. Ľudia vystupujú ako pozitívne alebo negatívne modely apetenčného a averzívneho správania, ktoré subjekt môže napodobňovať. Modelmi môžu byť fyzickí ľudia aj literárni či filmoví hrdinovia. Konanie jednotlivca je iniciované pozorovaným – zástupným spevnením (zástupným preto, že spevnenie nastáva odmenou alebo trestom u pozorovaného modelu), ktoré je tak predobrazom spevnenia. Vlastné spevnenie dosiahne jednotlivec vtedy, keď pozorované správanie zopakuje sám. Pozorovaním sa jednotlivec môže naučiť aj negatívne správaniu (odtlmeniu zábran), ak pozoruje, že správanie modelu, ktoré je pre neho neprijateľné, sám má zábrany tak konať, nebolo u modelu potrestané.

J.B.Rotter (*1916)

vypracoval širšiu **teóriu sociálneho učenia**. Hovorí, že výskyt správania závisí od očakávania jednotlivca, že toto správanie bude posilnené odmenou (očakávané spevnenie) a tiež od hodnoty, ktorú tomuto správaniu sám pripisuje. Naučí sa preto skôr také správanie, ktoré je pre neho hodnotné a u ktorého je vysoká pravdepodobnosť odmeny.

Rotter zaviedol tiež termín **lokalizácia kontroly** (locus od control), ktorú chápe ako ťažisko – miesto kontroly vlastného správania, resp. miesto, zdroj posilnenia tohto správania. Kontrola môže byť lokalizovaná mimo jednotlivca (externá kontrola): vtedy je jednotlivec presvedčený, že odmena za jeho správanie (spevnenie) závisí od vonkajších činiteľov (dosiahnutie odmeny ovplyvnia iní ľudia, náhoda a pod.). Alebo vnútri jednotlivca (interná kontrola): vtedy je jednotlivec presvedčený, že odmena, zisk (posilnenie, spevnenie) závisí od neho samého, jeho vlastného správania. Lokalizácia kontroly (miesto, ťažisko) sa utvára na základe skúseností dieťaťa z konkrétnych výsledkov jeho

konania spolu s interpretáciou, vysvetlením príčin odmeny. Tieto skúsenosti sa generalizujú, dieťa získava všeobecnú, rozšírenú predstavu o tom, aké sú súvislosti medzi jeho vlastným správaním a ziskom, úspechom (odmenou).

Lokalizácia kontroly sa tak stáva súčasťou Self jednotlivca a má úlohu motivujúceho alebo naopak demotivujúceho činiteľa konania. Internálni jednotlivci sú presvedčení, že výsledky ich konania (a odmena) závisia od nich samotných, získanie odmeny môžu sami svojím správaním ovplyvniť, usilujú sa o úspech, majú vyššie aspirácie. Externálni jednotlivci sú presvedčení, že výsledky ich konania (a odmena) nezávisia od nich, ale od vonkajších, od nich nezávislých vplyvov. Preto sa o úspech ani neusilujú, odhadujú nízku pravdepodobnosť dosiahnutia odmeny, zisku (nemôžu jeho získanie sami ovplyvniť, načo sa teda snažiť).

Rotterova koncepcia locus of control má svoje uplatnenie aj v teóriách copingového procesu (zvládania náročných životných situácií). Ukazuje sa, že jednotlivci internálni, presvedčení o vlastnom vplyve na situácie, sú úspešnejší v procese copingu ako externálni.

Gestalt-psychológia

Gestalt – psychológia, nazývaná tiež *celostná* alebo aj *tvarová* psychológia vznikla na konci 19. storočia v Nemecku ako reakcia na elementárnu psychológiu W.Wundta. Jej zakladateľmi sú M.Wertheimer, K.Koffka a W.Kohler. Podstatnou tézou tohto smeru je presvedčenie, že celok je viac ako len súčet jeho jednotlivých častí. Hovorí, že existuje primát celku (tvaru), tvar je nová kvalita, nová osobitná vlastnosť, ktorá nie je podmienená len jednotlivými prvkami, z ktorých sa tvar skladá.

Vplyv gestalt-psychológie na sociálnu psychológiu je najzreteľnejší predovšetkým cez práce K.Lewina (1890-1947) a jeho žiakov, ktorí sa sústredili najmä na otázky dynamiky správania človeka. Významnou je práca K.Lewina zaoberajúca sa teóriou vnútropsychického konfliktu a osobitne jeho práce týkajúce sa malých skupín a skupinovej dynamiky. Skupinu chápal Lewin ako systém, ktorého je jednotlivec súčasťou, ktorého zmena ako systému spôsobuje aj zmenu jednotlivca (správanie jednotlivca je silne ovplyvnené skupinou, ktorej je členom). K.Lewin skúmal také aspekty skupinovej dynamiky ako je kohézia a tenzia, komunikácia, skupinové rozhodovanie, vodcovstvo, zmeny v skupine a jeho práce sa stali podkladom pre súčasné tréningy sociálnych zručností v medziľudských vzťahoch.

F. Heider (1896-1988)

vypracoval (v polovici 40-tych rokov) **teóriu sociálnej percepcie**, ktorá je zameraná na vnímanie (percepciu) sociálnych objektov (iných osôb), ale tiež pojmov, myšlienok a vzťahov medzi nimi. Ide skôr o teóriu poznávania (kognície) ako percepcie. Heider hovorí, že vnímanie druhých objektov určuje aj spôsob vzťahovania sa a správania sa k nim. Hovorí, že „jednotlivec reaguje na to, o čom si myslí, že druhá osoba vníma, cíti alebo zamýšľa urobiť, teda čo osoba môže urobiť“ (podľa Nakonečný, 1999, s.31). Sociálna percepcia je sústredená na vlastnosti druhého človeka a tento odhad vlastností ovplyvňuje naše reagovanie na neho. Jednotkami percepcie – kognície sú osoby, objekty a vzťahy medzi nimi, vzťahy vytvárajú celok, ktorý má vlastnosti tvaru.

L. Festinger (*1919)

je autorom **teórie kognitívnej disonancie** (druhá polovica 50-tych rokov). Svojou teóriou prispel najmä k problematike sociálnej motivácie, teda ovplyvňovania správania človeka sociálnymi faktormi, a sociálnych postojov.

Správanie človeka podľa tejto teórie ovplyvňuje *situácia konsonancie*, t.j. situácia, kedy informácie – kognície, ktoré človek má o nejakom jave, sebe samom, sú v súlade, súznení, alebo *disonancie*, kedy informácie – kognície v súlade nie sú. Vnútoraná jednota človeka (jeho psychická pohoda) súvisí so súznením, teda zhodou informácií v jeho kognitívnej sfére. Znamená to, že prežíva pohodu vtedy, ak kognitívne informácie, ktoré má o nejakej pre neho dôležitej veci, sú v súlade, alebo ak informácia o objekte a informácia o vlastnom správaní voči nemu sú v súlade – sú konsonantné. Napr. informácie „fajčenie škodí zdraviu“, „fajčenie vyvoláva rakovinu“ sú spolu konsonantné, alebo informácia „fajčenie škodí zdraviu“ a informácia o vlastnom konaní - „nefajčím“ sú konsonantné. Opakom konsonancie je disonancia – nesúlad medzi informáciami (kognitívnymi obsahmi). Napr. „fajčenie škodí zdraviu“ a „fajčím“ sú v nesúlade – v stave disonancie.

Hlavné myšlienky tejto teórie môžeme zhrnúť nasledovne:

1. Všetky informácie, ktoré má človek o sebe a svojom okolí, všetky jeho názory a postoje k hodnotám predstavujú množstvo kognitívnych prvkov (kognícií). Medzi kognitívnymi prvkami je párový vzťah – vytvárajú kognitívny systém človeka.
2. Vzťah medzi dvomi kogníciami je alebo irelevantný (nemajú spolu nič spoločné, napr. informácia že „list príde do Paríža za 6 dní“ a „v lete je v Paríži horúco“ nemajú nič spoločné), alebo relevantný (významný). Relevantný vzťah môže byť konsonantný alebo disonantný (keď z jedného prvku plynie protiklad druhého).
3. Disonantné vzťahy vnútri kognitívneho systému vyvolávajú kognitívnu disonanciu, stav, ktorý je pre človeka subjektívne nepríjemný, neznesiteľný a motivuje, núti ho k tomu, aby tento stav zmenil, dosiahol konsonanciu. Snaží sa disonanciu redukovať, alebo aspoň ju nezvyšovať a dôsledkom toho sú zmeny v správaní.

K redukcii kognitívnej disonancie môže dôjsť niekoľkými spôsobmi:

- zmenou jedného alebo viacerých prvkov, ktoré sa podieľajú na stave disonancie. V prípade fajčiara to napr. znamená, že zmení druhú časť „fajčím“ na „už nefajčím“, alebo začne fajčiť len ľahké cigarety, alebo silne obmedzí fajčenie, alebo zmení prvú kogníciu, t.j. zmení svoj názor na škodlivosť fajčenia a povie si: „aj lekári fajčia, informácie o škodlivosti fajčenia nie sú dôveryhodné a spoľahlivé, je to výmysel“. Môže to urobiť tým, že vyhľadá informácie o iných škodlivinách, proti ktorým je fajčenie málo škodlivé,
- zavedením nových kognícií, ktoré sú konsonantné s tými, ktoré už má, a ktoré redukujú disonanciu. Napr. si povie: „fajčenie ma upokojuje, je to príjemná činnosť, keby som nefajčil, stres by ma zničil“. Samozrejme, zavádzanie nových kognícií nemá nič spoločné s logikou,
- zmenšením významu prvkov, ktoré vyvolali disonanciu: povie si „fajčím iba málo“, „10 cigariet je v norme“.....

Stav kognitívnej disonancie narúša vnútornú rovnováhu a motivuje, núti človeka k zmene. Napriek tomu, nie je až také jednoduché túto zmenu uskutočniť. Každá kognícia vzťahujúca sa na veci, javy, osoby, súvisí totiž s kogníciami o sebe samom. Ak je príslušná kognícia konsonantná s množstvom iných kognícií, ktoré človek vzťahuje k sebe samému, je jej zmena veľmi obtiažná. Ak napr. majiteľ firmy na tabakové výrobky má vo svojom kognitívnom systéme informáciu „musím sa maximálne angažovať v predaji tabaku“ a súčasne kogníciu „fajčenie škodí zdraviu“, ktorá je s prvou disonantná, mal by ho tento stav viesť k zmene prvej kognície. Lenže táto je možno spojená s kogníciami „som dobrý otec rodiny“, „dokážem rodinu materiálne zabezpečiť“. Zmena kognície „predávam tabak“ na „nepredávam tabak“ by viedla k novej disonancii, čomu sa samozrejme vyhýbame.

Festingerova teória má svoje významné miesto v súbore poznatkov sociálnej psychológie. Svojou teóriou Festinger neprispel ani tak k problému poznávania sociálneho (neskúmal ako ľudia vidia iných ľudí), ale k problému toho, ako poznávanie ovplyvňuje sociálne správanie. Podnietil výskum mnohých sociálno-psychologických javov, ako sú postoje a ich zmena, vzťah postoj – správanie, konformita a iné.

Za zmienku v histórii sociálnej psychológie prvej polovice 20.storočia (mimo psychologických škôl) stoja ešte snahy vedcov o vytvorenie výskumných metód sociálnej psychológie. K najvýznamnejším z tohto pohľadu patrí J.L.Moreno (1892-1974), ktorý v roku 1934 publikuje prácu o sociometrii (vo svojom základnom diele „Kto prežije“) a L.L.Thurstone (1887-1955) a jeho nová metóda merania sociálnych postojov. Opisom metód sociálnej psychológie sa budeme zaoberať v ďalšej kapitole.

Koncom 60-tych rokov, napriek intenzívnemu predchádzajúcemu rozvoju sociálnej psychológie, dochádza k obdobiu **krízy sociálnej psychológie**. Objavili sa pochybnosti o platnosti poznatkov, teda ich relevantnosti, najmä vzhľadom na to, že väčšina z nich bola získaná na experimentoch s americkými vysokoškoolákmi, zväčša v laboratórnych podmienkach, na malých vzorkách a nie veľmi etickými praktikami (manipulácia, klamanie). Vznikajú pochybnosti o statuse sociálnej psychológie ako vednej disciplíny a pochybnosti o využiteľnosti, zovšeobecniteľnosti získaných poznatkov pre prax. Sociálnej psychológii sa dostalo mnohej kritiky, ktorej výsledkom bola snaha o nové paradigma sociálnej psychológie pod vplyvom humanistickej psychológie a objavujú sa nové prístupy.

Jedným z dôsledkov kritiky bolo aj zreteľnejšie rozlíšenie dvoch línií v sociálnej psychológii, tradične odvodzovaných od diel zo začiatku storočia – línie psychologickéj a sociologickej sociálnej psychológie.

Psychologická sociálna psychológia bola rozvíjaná viac v USA, jej otcom je predovšetkým americký psychológ F.H.Allport (autor Sociálnej psychológie z roku 1924). Jej záujem je sústredený najmä na skúmanie jednotlivca a jeho psychiky v sociálnom prostredí, na skúmanie vplyvu prítomnosti iných na správanie, presvedčenie druhých ľudí. Výskum tejto línie sa zameriaval najmä na jednotlivca, dyády, malé sociálne skupiny a interakcie v nich.

Sociologická sociálna psychológia sa rozvíjala viac v Európe, skúmanie sa zameriavalo na vzťah osobnosti a spoločnosti, javy ako je socializácia, sociálne roly, normy, sociálne reprezentácie, sociálne deviácie, kolektívne správanie. Ideovými zdrojmi sociologickej sociálnej psychológie sú symbolický interakcionizmus H.Blumera a E.Goffmana, etnometodológia G.Garfingela (Výrost, 1997). Tieto prístupy sú ovplyvnené takými viac-menej filozofickými náhľadmi na človeka ako je konštruktivizmus, systemické nazeranie, fenomenológia, ktorých vplyvu sa nemohli vyhnúť ani postmoderné prístupy k problematike sociálnych aspektov jednotlivca.

K ďalším novým koncepciám rozvíjajúcim sa v 70-tych rokoch 20.storočia patrí najmä **sociálny konštruktivizmus** K.Gergena, či **štruktúrny symbolický interakcionizmus** S.Strykera a **kontextualizmus** W.McGuirea ako aj iné moderné koncepcie, vychádzajúce z kognitivistických a interakcionalistických základov, ktoré sa snažia integrovať psychologickú a sociologickú líniu sociálnej psychológie. V polovine 80-tych rokov sa hovorí o konci krízy v sociálnej psychológii a podľa Vander-Zandena (1987) sa v jej ďalšom rozvíjaní objavuje najmä záujem o sociálnu myseľ (viac ako o sociálne správanie), interaktívnu podstatu sociálneho správania a zdôrazňovanie sociálno-kultúrneho kontextu sociálno-psychologických javov.

Ak zhrnieme poznatky získané zo základného vymedzenia predmetu sociálnej psychológie berúc do úvahy aj prierez históriou jej utvárania, môžeme veľmi zjednodušene a veľmi zovšeobecnene povedať, že sociálna psychológia sa zameriava na skúmanie individua – jednotlivca v sociálnom prostredí, ktoré tvoria iní jednotlivci a malé sociálne skupiny v rôznych sociálnych situáciách. Zaujíma sa o to, ako prebieha interakcia medzi jednotlivcom a inými jednotlivcami, ako táto interakcia na jednotlivca pôsobí, ako on sám interakciu ovplyvňuje a reguluje, skúma dynamický vzťah medzi človekom a spoločnosťou, pričom spoločnosťou rozumieme najmä malé sociálne skupiny.

Z uvedeného sa odvíja i základná tematika sociálnej psychológie, ktorú môžeme pre potreby tejto práce rozdeliť na tematické okruhy, predstavujúce súčasne aj štruktúru ďalších kapitol práce:

1. **Osobnosť v sociálnom systéme.** Táto téma zahŕňa problematiku socializácie osobnosti a utvárania sociálneho Ja, sociálnych aspektov osobnosti – sociálnych vlastností, sociálnej zrelosti a kompetencie, sociálnej inteligencie, sociálnej motivácie, sociálnych postojov, porúch socializácie.
2. **Sociálna interakcia.** Obsahom tematického okruhu je problematika sociálnej percepcie (kognície), sociálnej komunikácie, sociálneho správania a jeho motivácie (kooperácia, kompetícia, afiliácia, hostilita).
3. **Sociálne prostredie.** Tento tematický okruh zahŕňa predovšetkým problematiku malých sociálnych skupín (znaky skupiny, klasifikácia skupín, problematika vodcovstva – riadenia malých skupín) vrátane nežiadúcich sociálnych skupín.
4. **Náročné životné situácie v sociálnom prostredí.** Tematicky sa okruh sústreďuje na mimoriadne sociálne situácie vyžadujúce mimoriadne prístupy pri ich zvládaní a riešení (situácie konfliktné, stres, frustrácia, deprivácia).

1.3 VZŤAH SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE K INÝM VEDNÝM DISCIPLÍNAM

V rámci psychologických vied bola sociálna psychológia dlho zaradovaná k špeciálnym psychologickým disciplinám. Za posledných 15-20 rokov sa však sociálna psychológia zaraduje medzi základné psychologické disciplíny (Výrost, 1997), t.j. vedľa psychológie všeobecnej, vývinovej, psychológie osobnosti, dieferenciálnej a psychopatológie.

Sociálna psychológia má dnes značné aplikačné dôsledky do mnohých oblastí spoločenskej praxe. Z jej poznatkového základu čerpá pedagogická psychológia, psychológia manažmentu, poradenská psychológia a mnohé iné. Samozrejme, sociálna psychológia nestojí osamotená a bez

vzťahu k iným psychologickým (ale aj ne-psychologickým) vedným disciplinám. Spomeňme aspoň niektoré.

VZŤAH SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE K OSTATNÝM PSYCHOLOGICKÝM DISCIPLÍNAM

Všeobecná psychológia

- je psychologická disciplína, ktorá študuje psychiku človeka (prežívanie a správanie) z najvšeobecnejšieho pohľadu. Študuje psychiku a jej procesy relatívne oddelene od sociálneho prostredia, čo ale v konečnom dôsledku nie je úplne možné. Proces formovania funkcie psychických procesov je neoddeliteľný od vplyvu sociálneho prostredia. Predmetom záujmu všeobecnej psychológie je i štruktúra ľudskej psychiky, tak ako je i záujmom sociálnej psychológie. Je zrejmé, že obe disciplíny majú viaceré styčné body, že sociálna psychológia sa opiera o mnohé poznatky psychológie všeobecnej.

Vývinová psychológia

- študuje vývin človeka od narodenia až po smrť. Vývin človeka je ovplyvňovaný tak biologickou ako aj sociálnou determináciou, prebieha teda aj pod značným pôsobením sociálneho prostredia. V tomto smere skúmania obe disciplíny spolu súvisia a vzájomne sa dopĺňajú.

Pedagogická psychológia

- študuje psychologické zákonitosti edukácie. Aplikácia sociálnej psychológie do oblasti vzdelávania a výchovy je zrejماً – výučba prebieha v triedach, ktoré predstavujú malé sociálne skupiny, prebieha v nich interakcia, utvárajú sa vzťahy, aby dieťa vôbec do školy mohlo nastúpiť, musí byť dostatočne sociálne kompetentné, zrelé. Sociálna psychológia tu ponúka mnohé významné poznatky z oblasti sociálnej percepcie, komunikácie, sociálneho správania, sociálnych vzťahov, teórie konfliktov, ktoré sú priamo aplikovateľné na prostredie školy.

Psychológia v manažmente

- psychológia v manažmente alebo manažérska psychológia je pomerne nová aplikovaná psychologická disciplína, ktorá je v súčasnosti skôr v stave zrodu a teoretici psychológie dosiaľ nedefinovali presne jej predmet. Predmetom záujmu – štúdia manažérskej psychológie je osobnosť a činnosť pracovníkov a manažérov v procese riadenia. Sociálna psychológia sa premieta najmä do oblasti personálneho, operačného a marketingového manažmentu. Vklad psychológie do oblasti riadenia založený predovšetkým na skutočnosti, že celé riadenie je procesom, ktorý realizujú ľudia, prebieha medzi ľuďmi a ľudia so svojou psychikou a všetkými jej zložkami sú predmetom štúdia psychológie. Efektivita organizácie závisí v mnohom na schopnosti manažéra úspešne viesť zamestnancov a k tomu potrebuje uplatniť mnohé sociálne zručnosti – schopnosť rozhodovať, motivovať, uplatniť adekvátny štýl, hodnotiť a pod. – vo všetkých prípadoch ide o činnosť, ktorej efektivita závisí od využitia poznatkov zhromaždených psychológiou.

VZŤAH SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE K NE-PSYCHOLOGICKÝM DISCIPLÍNAM

Sociálna psychológia sa rozvíjala ako hraničná veda na pomedzí psychológie a sociológie, resp. kultúrnej antropológie. Preto má k týmto vedám najbližšie. Jej úlohou je vlastne spojiť vedu o štruktúre osobnosti individua s vedou o štruktúre sociálnej reality – sociálnymi procesmi, vzťahmi, sociálnymi inštitúciami.

Sociológia

- sociálna psychológia skúma vplyv sociálnych faktorov na psychické procesy jednotlivca, skúma najmä situácie, kedy je jednotlivec v interakcii s iným jednotlivcom. Sociológia skúma sociálne celky – veľké sociálne skupiny a sociologické javy v nich, širšie zoskupenia a triedy ľudí, spoločenské hnutia, také javy ako je migrácia, voľby, rozdelenie spoločnosti na triedy a pod., pokúša sa porozumieť fungovaniu väčších sociálnych systémov. Napriek tomu, že existuje medzi týmito vedami rozdiel, odlišnosti, musia sa do určitej miery prekrývať, pretože majú spoločné východisko: ako ľudské individuum tak i spoločenské celky sú produktom spoločenského života. Ich spoločným menovateľom je **sociálny fenomén**, sociálny jav, ktorý môže mať svoje špecifické podoby – podobu dyadickej interakcie (skúma

vzťahu k iným psychologickým (ale aj ne-psychologickým) vedným disciplinám. Spomeňme aspoň niektoré.

VZŤAH SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE K OSTATNÝM PSYCHOLOGICKÝM DISCIPLÍNAM

Všeobecná psychológia

- je psychologická disciplína, ktorá študuje psychiku človeka (prežívanie a správanie) z najvšeobecnejšieho pohľadu. Študuje psychiku a jej procesy relatívne oddelene od sociálneho prostredia, čo ale v konečnom dôsledku nie je úplne možné. Proces formovania funkcie psychických procesov je neoddeliteľný od vplyvu sociálneho prostredia. Predmetom záujmu všeobecnej psychológie je i štruktúra ľudskej psychiky, tak ako je i záujmom sociálnej psychológie. Je zrejmé, že obe disciplíny majú viaceré styčné body, že sociálna psychológia sa opiera o mnohé poznatky psychológie všeobecnej.

Vývinová psychológia

- študuje vývin človeka od narodenia až po smrť. Vývin človeka je ovplyvňovaný tak biologickou ako aj sociálnou determináciou, prebieha teda aj pod značným pôsobením sociálneho prostredia. V tomto smere skúmania obe disciplíny spolu súvisia a vzájomne sa dopĺňajú.

Pedagogická psychológia

- študuje psychologické zákonitosti edukácie. Aplikácia sociálnej psychológie do oblasti vzdelávania a výchovy je zrejماً – výučba prebieha v triedach, ktoré predstavujú malé sociálne skupiny, prebieha v nich interakcia, utvárajú sa vzťahy, aby dieťa vôbec do školy mohlo nastúpiť, musí byť dostatočne sociálne kompetentné, zrelé. Sociálna psychológia tu ponúka mnohé významné poznatky z oblasti sociálnej percepcie, komunikácie, sociálneho správania, sociálnych vzťahov, teórie konfliktov, ktoré sú priamo aplikovateľné na prostredie školy.

Psychológia v manažmente

- psychológia v manažmente alebo manažérska psychológia je pomerne nová aplikovaná psychologická disciplína, ktorá je v súčasnosti skôr v stave zrodu a teoretici psychológie dosiaľ nedefinovali presne jej predmet. Predmetom záujmu – štúdia manažérskej psychológie je osobnosť a činnosť pracovníkov a manažérov v procese riadenia. Sociálna psychológia sa premieta najmä do oblasti personálneho, operačného a marketingového manažmentu. Vklad psychológie do oblasti riadenia založený predovšetkým na skutočnosti, že celé riadenie je procesom, ktorý realizujú ľudia, prebieha medzi ľuďmi a ľudia so svojou psychikou a všetkými jej zložkami sú predmetom štúdia psychológie. Efektivita organizácie závisí v mnohom na schopnosti manažéra úspešne viesť zamestnancov a k tomu potrebuje uplatniť mnohé sociálne zručnosti – schopnosť rozhodovať, motivovať, uplatniť adekvátny štýl, hodnotiť a pod. – vo všetkých prípadoch ide o činnosť, ktorej efektivita závisí od využitia poznatkov zhromaždených psychológiou.

VZŤAH SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE K NE-PSYCHOLOGICKÝM DISCIPLÍNAM

Sociálna psychológia sa rozvíjala ako hraničná veda na pomedzí psychológie a sociológie, resp. kultúrnej antropológie. Preto má k týmto vedám najbližšie. Jej úlohou je vlastne spojiť vedu o štruktúre osobnosti individua s vedou o štruktúre sociálnej reality – sociálnymi procesmi, vzťahmi, sociálnymi inštitúciami.

Sociológia

- sociálna psychológia skúma vplyv sociálnych faktorov na psychické procesy jednotlivca, skúma najmä situácie, kedy je jednotlivec v interakcii s iným jednotlivcom. Sociológia skúma sociálne celky – veľké sociálne skupiny a sociologické javy v nich, širšie zoskupenia a triedy ľudí, spoločenské hnutia, také javy ako je migrácia, voľby, rozdelenie spoločnosti na triedy a pod., pokúša sa porozumieť fungovaniu väčších sociálnych systémov. Napriek tomu, že existuje medzi týmito vedami rozdiel, odlišnosti, musia sa do určitej miery prekrývať, pretože majú spoločné východisko: ako ľudské individuum tak i spoločenské celky sú produktom spoločenského života. Ich spoločným menovateľom je **sociálny fenomén**, sociálny jav, ktorý môže mať svoje špecifické podoby – podobu dyadickej interakcie (skúma

sociálna psychológia), až po podobu hromadného správania (reakcia obyvateľstva celých lokalít na povodeň – skúma sociológia).

Predmetom sociálnej psychológie je štúdium sociálno-psychologických javov, ale ich psychologické aspekty nie je možné úplne oddeliť od aspektov sociologických, pretože vystupujú v ich kontexte – sú viazané na spoločenské a kultúrne štruktúry, ako je napr. rodina či výrobná organizácia.

Späťosť oboch disciplín naznačuje i fakt, že napriek pokusom o zjednotenie, existuje aj v súčasnosti, síce už nie tak výrazne, spomínaná psychologická sociologická línia sociálnej psychológie. Tu sú styčné body oboch disciplín. Napriek tomu sociálna psychológia sa vždy zaujíma o to, akú úlohu hrajú psychické procesy, keď spolu ľudia interagujú, jej výskum je orientovaný psychologicky. Sociológia vysvetľuje širšie kultúrne súvislosti v ktorých ľudia žijú.

Kultúrna antropológia:

- vzťah sociálnej psychológie k tejto disciplíne je zrejmý – ľudská psychika a sociálne správanie je závislé od kultúrneho prostredia – existujú kultúrne špecifiká, špeciálne sociálne situácie, hodnoty, ktoré sa uplatňujú v prežívaní a správaní človeka. Kultúry sa od seba líšia tradíciami, pravidlami, normami súžitia a to ovplyvňuje špecifikum sociálneho správania ale i prežívania. Kultúrna antropológia skúma vplyv kultúry na osobnosť človeka, súvislosti kultúry a interakčných procesov, k rozvoju sociálnej psychológie prispeli mnohí kultúrni antropológovia, najmä M.Meadová, B.Malinowski, R.Benedictová, ktorí preukázali závislosť ľudskej psychiky od kultúrneho prostredia ako závislosť sociálneho správania.

Zhrnutie:

1. Sociálna psychológia je základná psychologická disciplína, ktorá sa zaoberá štúdiom psychologických aspektov medziľudských interakcií. Študuje sociálne aspekty osobnosti jednotlivca, jeho spoločenského života, vzájomné vzťahy medzi jednotlivcom a jeho sociálnym prostredím. Zameriava sa predovšetkým na štúdium jednotlivca a malých sociálnych skupín.
2. Vznik sociálnej psychológie ako vednej disciplíny sa datuje na začiatok 20. storočia. Otázky týkajúce sa vzťahu človeka a spoločnosti, sociálnej podmienenosti prejavov, správania človeka sa však objavujú vo filozofii už od obdobia antiky.
3. Za ideové zdroje 19. storočia sú tradične považované psychológia národov, psychológia davu a inštinktivistické teórie motivácie sociálneho správania.
4. Od začiatku 20. storočia prispeli k formovaniu poznatkového základu sociálnej psychológie viacerí predstavitelia psychologických škôl. Psychoanalýza priniesla významné poznatky o dynamike osobnosti, dynamike správania, dôležitosti ranných detských sociálnych zážitkov, neopsychoanalýza upozornila na význam sociálneho prostredia (S.Freud, K.Horneyová, E.Fromm). Behaviorizmus poukázal na význam sociálneho učenia a utvárania osobnosti vplyvom kontaktu s inými ľuďmi (G.H.Mead, A.Bandura, J.B.Rotter). Myšlienky gestalt psychológie sa premietli do poznatkov o skupine a jej dynamike, poznávaní iných, teórie kognitívnej disonancie (K.Lewin, F.Heider, L.Festinger).
5. Koncom 60-tych rokov dochádza ku kríze v sociálnej psychológii, výraznejšiemu odlíšeniu jej sociologickej a psychologickej línie a objaveniu sa nových náhľadov na človeka vychádzajúcich zo zdôrazňovania jeho subjektívneho videnia a konštruovania sveta (symbolický interakcionizmus, etnometodológia). Prekonanie krízy v 80-tych rokoch vedie opäť k zblížovaniu daných línií a formovaniu nových náhľadov (štruktúrny symbolický interakcionizmus, kontextualizmus), objavuje sa väčší záujem o sociálnu myseľ ako o sociálne správanie.
6. Sociálna psychológia má blízky vzťah k mnohým iným psychologickým (všeobecná, vývinová, pedagogická) aj ne-psychologickým disciplinám (sociológia, kultúrna antropológia).

2 METÓDY SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE

Kľúčové slová: metóda, metódy merania postojov, dotazníky merania postojov, semantický diferencál, sociometrická metóda – charakteristika, pravidlá použitia, výhody, riziká sociometrie

Sociálna psychológia používa pre poznávanie metódy, ktoré sú všeobecnými metódami psychologickéj vedy. K takým metódam patrí metóda pozorovania, experimentu, rozhovoru, dotazníka a ankety, psychologické testy, hodnotenie produktov činnosti jednotlivca či skupiny. Tieto metódy rozoberá podrobnejšie predovšetkým všeobecná psychológia, na tomto mieste sa preto nimi nebudeme zaoberať, upozorníme len na metódy, ktoré boli vytvorené v rámci sociálnej psychológie a ktoré sa frekventovanejšie používajú v pedagogickej praxi. Patria k nim metódy merania postojov a sociometrická metóda.

Pripomeňme si však, že metóda je vedecká cesta alebo vedecký spôsob skúmania, teda získavania a vyhodnocovania dát, z ktorých veda vyvodzuje svoje teórie. Ktorú metódu pre zber vedeckých faktov zvolíme, závisí od predmetu výskumu a cieľov, ktoré chceme dosiahnuť (Nakonečný, 1999). Metóda je tiež súhrn pravidiel, ktoré je potrebné bezpodmienečne dodržať v určitom procese poznávania, aby sme dosiahli výskumný cieľ (Rezáč, 1998).

Metódy merania postojov a sociometrická metóda sú používané tak psychológmi, ako aj inými odborníkmi v praxi. Ich používanie je obľúbené najmä preto, že základná konštrukcia týchto metód (a postup ich užitia) je síce daná, ale konkrétny obsah metódy môže naplniť ten odborník, ktorý metódu používa s ohľadom na svoje ciele skúmania. Napriek určitej volnosti však vytvorenie konkrétnej metódy (z hľadiska obsahovej náplne) ako aj ich aplikácia vyžaduje dodržanie istých pravidiel, rešpektovanie zásad ich aplikácie, vyhodnocovania a použitia získaných výsledkov. To všetko vyžaduje dobrú znalosť týchto metód a tiež vedomosti o tom, v čom nám môže metóda pomôcť, k čomu ju môžeme použiť, za akých okolností je užitočná a tiež aké možné riziká aplikácia metódy v sebe skrýva. Metódy merania postojov ako aj metóda sociometrie sú používané a použiteľné aj v pedagogickej praxi v procese poznávania (a pedagogickej diagnostiky) žiaka ako aj školskej triedy, ich užívateľ – pedagóg – sa však musí s metódou najkôr dobre oboznámiť.

2.1 METÓDY MERANIA POSTOJOV

Meranie postojov patrí k najstarším metódam sociálnej psychológie, nástroje vyvinuté na meranie postojov pochádzajú z prvej tretiny 20. storočia, z čias, kedy boli sociálne postoje a ich skúmanie pokladané dokonca za predmet sociálnej psychológie.

Na meranie postojov sa používa v zásade dotazníková metóda (písomná forma), pričom takto možno merať postoje k najrozličnejším javom, ktoré nás obklopujú. V pedagogickej praxi je možné merať napr. postoje žiakov k predmetom výučby, daniu v triede, udalostiam, ktoré triedu čakajú, akciám školy, dokonca k pedagógovi samotnému, ale, samozrejme, aj k javom mimo školy – k závažným spoločenským javom, eticky sporným javom apod. Je to metóda vhodná skôr pre starších žiakov a študentov. Metódy merania postojov môžeme rozdeliť do dvoch skupín:

2.1.1 KLASICKÉ DOTAZNÍKY MERANIA POSTOJOV

Prvými autormi dotazníkov na meranie postojov boli **R.Likert** (1934) a predovšetkým **L.L.Thurstone** (1927). Thurstone bol presvedčený, že pomocou týchto dotazníkov je možné merať najmä emocionálne zložky postojov, ktoré sú odrazom vzťahu človeka k určitým javom. Dotazník merania postojov pozostáva zo súboru výrokov, vzťahujúcich sa k určitému javu, ktoré o danom jave vyslovujú nejaké sudy. Dôležité je, že sa nejedná o otázky, ale o tvrdenia, t.j. výroky predložené odpovedajúcim v oznamovacom spôsobe. Súčasťou dotazníka je niekoľko stupňová škála, zvyčajne 5-9 bodová, ktorej jednotlivé stupne predstavujú spôsob odpovedi. Napr.:

1 – silne súhlasím, 2 – súhlasím, 3 – neviem, 4 – nesúhlasím, 5 – silne nesúhlasím

Odpovedajúci označením bodu škály posudzuje každý výrok, čím vyjadruje mieru vlastného súhlasu, alebo nesúhlasu s každým tvrdením a tak vyjadruje svoj postoj ku skúmanému javu vrátane jeho polarít (kladný, záporný, neutrálny postoj).

Príklad:

Ak chce pedagóg napr. zistiť, aký je postoj žiakov triedy k pripravovanému školskému výletu (napr. v situácii, že žiaci sú nerozhodní, nevedia sa vyjadriť, učiteľ cíti, že v triede existujú nejaké problémy), zostaví si dotazník pozostávajúci z výrokov vzťahujúcich sa ku školskému výletu, ako:

1. Naša trieda by celkom určite mala tohto roku ísť na školský výlet	1	2	3	4	5
2. Školský výlet pomôže našej triede, zlepší naše vzťahy					
3. Školský výlet bude fajn vtedy, ak nepôjde učiteľ matematiky	1	2	3	4	5
- a pod.

Zostavenie dotazníka na meranie postojov je len zdanlivo jednoduché. Táto metóda je účinnou len vtedy, ak zostavovateľ dokáže formulovať výroky presne, jednoznačne (a pritom jednoducho, s ohľadom na vek opýtaných) a zvolí výroky, ktoré majú schopnosť diferencovať, odlíšiť od seba odpovedajúcich. Použiť výroky, na ktoré s vysokou pravdepodobnosťou odpovie väčšina „súhlasím“, alebo „nesúhlasím“, neplní žiadny účel. Zostavovateľ si tiež musí zväziť, či dotazník bude anonymný (vyššia pravdepodobnosť autentických vyjadrení odpovedajúcich), alebo požiada o uvedenie mena (nižšia pravdepodobnosť pravdivých odpovedí, ale možnosť zistiť napr. postojmi sa líšiace podskupiny v triede, jednotlivcov). Do úvahy je vždy nutné brať účel, cieľ použitia metódy.

2.1.2 SÉMANTICKÝ DIFERENCIÁL

Autormi tejto metódy merania postojov sú **Ch.E.Osgood a G.J.Suci (1952)**. Metóda využíva k meraniu postojov meranie konotatívnej stránky pojmov, t.j. meranie subjektívneho významu pojmov pre človeka. Každý pojem má významy dva: význam denotatívny, všeobecne platný a význam konotatívny, vyjadrujúci subjektívne ponímanie, subjektívny postoj k pojmu (resp. predmetu, osobe, javu, ktorý je pojmom vyjadrený). Konotatívny význam pojmu je definovaný ako bod v sémantickom priestore, ktorý charakterizujú, vymedzujú tri dimenzie: aktivita, sila, hodnota.

Sémantický diferenciál pozostáva z najviac 24 bipolárnych párov adjektív (prídavných mien), ktoré vyjadrujú opačné, protikladné vlastnosti, obsahujúce v sebe dimenziu aktivity, sily, hodnoty. Adjektíva sú postavené proti sebe, medzi nimi je viacbodová škála. Odpovedajúci zakrúžkuje číslo, ktoré zodpovedá jeho názoru (postoj) o miere danej vlastnosti, charakterizujúcej objekt postoja. Výskumník zvolí pojmy, ktoré súvisia, vyjadrujú, opisujú daný predmet postoja a ku každému z nich priradí vybraný súbor bipolárnych adjektív. Ak by napr. chcel pedagóg merať postoje žiakov ku škole, zvolí pojmy: škola, trieda, riaditeľ, spolužiak, triedny, matematika, skúšanie, vysvetľovanie a pod.

Príklad:

	-3	-2	-1	riaditeľ 0	+1	+2	+3	
zlý								dobry
neprijemný								
prijemný								
nudný								
trestajúci								
pomalý								
dôstojný								
atď.								

Zostavenie sémantického diferenciálu nie je veľmi zložitá, zložitejšie je však vyhodnocovanie a samozrejme aj analýza a interpretácia získaných dát.

2.2 METÓDA SOCIOMETRIE

2.2.1 CHARAKTERISTIKA METÓDY SOCIOMETRIE

Sociometria je metóda, ktorá slúži na meranie štruktúry malej sociálnej skupiny. Značí to, že metódu je možné použiť k zisťovaniu sociálno-emocionálnych vzťahov medzi členmi malých sociálnych skupín a k zisťovaniu pozícií, resp. sociálnych rol členov skupiny. Jej autorom je psychoterapeut rakúskeho pôvodu, ktorý emigroval do USA, **J.L.Moreno (1892-1974)**, túto metódu vytvoril a publikoval v rokoch 1916-1923 a neskôr. Pôvodne metódu vytvoril a používal pre prácu s psychoterapeutickou skupinou na zisťovanie sympatií a antipatií medzi členmi takejto malej skupiny.

Od Morenových čias bola metóda veľakrát upravovaná a modifikovaná a tiež sa jej používanie rozšírilo do mnohých oblastí práce s ľuďmi (pedagogika, manažment ...).

Sociometria je metóda založená na dotazníku, pričom však ide o súbor len niekoľkých (3-5) položiek, jej forma je písomná. Je založená na tom, že každý člen skupiny volí písomne iných členov skupiny (a to členov prítomných v danej chvíli), s ktorými by chcel alebo nechcel byť v určitej sociálnej situácii – bývať, hrať sa, oddychovať, pracovať. Formulácia konkrétnych otázok (položiek) závisí od zámeru, pre ktorý užívateľ metódu aplikuje. Je potrebné veľmi starostlivo formulovať otázky, premyslieť kritérium výberu, aby odpovedajúci presne a správne pochopili z akého hľadiska majú posudzovať členov skupiny, ktorých do situácie vyberajú. V pedagogickej praxi sa zvyčajne používajú napríklad takéto otázky:

Ktorého (ktorých) spolužiakov by si pozval na oslavu svojich narodenín?

S ktorým(i) spolužiakom(mi) by si chcel bývať na školskom výlete?

Koho by si požiadal o pomoc pri práci na školskej úlohe?

Koho by si vzal so sebou na pustý ostrov?

Komu by si sa zdôveril so svojim tajomstvom?

S kým by si rád šiel na školský karneval?

a pod.

Otázky je možné formulovať aj tak, že požiadame odpovedajúcich, aby svojou voľbou vyjadrili priamo svoj názor na postavenie jednotlivých žiakov – členov skupiny. Táto forma metódy sa nazýva „Hádaj, kto....“ Napr.:

Kto je podľa teba v triede najobľúbenejší?

Kto má podľa teba v triede najväčší vplyv (najväčšie slovo)?

Koho v triede skoro všetci poslúchajú?

S kým by sa podľa teba skoro všetci radi kamarátili?

S kým by podľa teba skoro každý chcel sedieť v lavici?

a pod.

Položky sociometrického testu však nemusia byť formulované len kladne. Zvyčajne nejde len o kladné, ale aj o záporné výbery. Napr.

S kým by si nechcel sedieť v jednej lavici?

Koho by si radšej už nikdy nestretol, keď skončíš túto školu?

Koho podľa teba nemá v triede skoro nikto rád?

Kto podľa teba skoro vôbec nezapadá do vašej triedy?

a pod.

Žiaci – členovia skupiny zodpovedajú otázky, označia lístok svojím menom a odovzdajú. Metóda vyžaduje identifikáciu odpovedajúcich, ale v ostatných ohľadoch vyžaduje zachovanie anonymity zberu dát.

Získané dáta sa spracúvajú do tzv. **sociogramu**, ktorý má rôznu podobu: *tabuľkovú* (sociometrická matica, tabuľka frekvencií odpovedí), alebo *grafickú*. Výsledný sociogram charakterizuje jednak skupinu ako celok (napr. úroveň súdržnosti, existenciu podskupín), jednak vypovedá o postavení každého člena skupiny a jeho vzťahoch s ostatnými. Môžeme tak v skupine identifikovať osoby populárne, hviezdy (osoby, ktoré získali najviac volieb v príslušnej situácii), vodcu, osoby odmietané (získali negatívne voľby), izolované - outsiderov (nezískali žiadne voľby), čierne ovce (obvinené z negatívnych činov), nájdeme páry – vzájomne sa volené osoby (priateľov) a pod.

Od užívateľa závisí, či požiada účastníkov, aby vyberali do daných situácií obmedzený počet členov skupiny, alebo počet neobmedzený.

Sociometrická metóda je v zásade metóda užitočná, avšak adekvátny výsledok jej použitia je viazaný na dodržanie určitých pravidiel.

2.2.2 PRAVIDLÁ INDIKÁCIE METÓDY SOCIOMETRIE

1. Metódu je možné použiť úspešne len v **malých sociálnych skupinách**, t.j. skupinách do 30 členov, ktorí sa vzájomne poznajú (už spolu istý čas žili, pracovali, učili sa). Je možné použiť sociometriu aj v skupine, ktorá sa stretla prvýkrát, musíme si však byť vedomí, že v tom prípade nemeríme štruktúru skupiny, ale len prvý dojem (čo je niekedy samozrejme užitočné a účelné).
2. Skupina by mala byť **homogénna**, teda zrovnocenená, vyrovnaná z hľadiska určitých charakteristík (z hľadiska veku, pohlavia, miery známosti). Ak toto pravidlo nedodržíme, s vysokou pravdepodobnosťou ten člen/členovia, ktorí sa líšia od väčšiny (2 chlapci medzi dievčatami, starší člen, nový člen ..) získajú prevažnú väčšinu negatívnych výberov. Nie ako výsledok reálneho posudzovania, ale ako dôsledok odlišnosti.
3. Účastníci musia byť **presvedčení o anonymite** zberu a najmä zverejnenia výsledkov. Len ak sú si istí, že najmä ich negatívne výbery sa nimi vybraní členovia nedozvedia, budú ochotnejší vyjadriť svoj skutočný názor, postoj.

Užívateľovi musí byť jasný účel, cieľ použitia metódy. V zásade sa metóda užíva najmä za účelom poznania vzťahov v problémových skupinách s cieľom pozitívne ovplyvniť štruktúru skupiny, na základe jej poznania dosiahnuť pozitívnu zmenu v postavení jednotlivých členov, obnoviť súdržnosť, vyriešiť konkrétne problémy s pomocou vplyvných členov a pod.

Ako každá diagnostická metóda, metóda poznávania, má aj sociometria svoje klady a zápory, resp. slabé, rizikové miesta. Pretože ide o metódu často používanú v edukačnej praxi, zhrnieme na záver jej výhody a nevýhody tak, ako ich vidíme po dlhoročnom používaní metódy v praxi.

2.2.3 VÝHODY A RIZIKÁ METÓDY SOCIOMETRIE

Výhody sociometrie

1. Je to metóda **rýchla, jednoduchá**, nevyžaduje prípravu a užívanie zložitých pomôcok. V krátkom čase prináša mnoho informácií o skupine a jej členoch. Je možné použiť ju v podstate kedykoľvek – priamo v triede, na výlete, stačí len pero a papier.
2. Pri dodržaní pravidiel indikácie môže **priniesť skutočne obraz** o štruktúre skupiny, vzťahoch a postavení jednotlivých členov, informácie nesporne dôležité pre prácu so skupinou, najmä v prípade problémov, v prípade, že sa práca nedarí.
3. Je **zdrojom cenných informácií** nielen pre pedagóga, ale aj účastníkov. Ak vieme, aké je naše miesto v skupine a sme s ním nespokojní, môžeme ho na základe tohto poznania zmeniť. Prispieva tak k sebapoznaniu účastníkov, môže byť impulzom pre pozitívne zmeny správania aj vlastností jednotlivca.
4. Dovoľuje **merať zmeny** v štruktúre skupiny v priebehu času, čím umožňuje merať aj účinnosť prevedených zásahov do skupiny s cieľom zlepšiť štruktúru.
5. Dovoľuje **porovnávať rôzne skupiny**, alebo tú istú skupinu pri zmene počtu členov, zloženia členov a pod.

Nevýhody (riziká) metódy sociometrie

1. Podáva **len aktuálny obraz** o štruktúre skupiny. Obraz „tu a teraz“, v tejto chvíli, len v čase zberu dát. Táto skutočnosť je daná aj tým, že členovia skupiny môžu vyberať len prítomných členov skupiny. Ak niekto práve chýba (výrazný, osobitý člen), môže dôjsť k skresleniu obrazu o skupine. Skupina je navyše dynamický sociálny útvar, stále sa vyvíja, mení. Ak teda skupina v ten istý deň niečo zažije, zúčastní sa akcie, pracuje na úlohe, môže dôjsť k zmene štruktúry (včera zistená štruktúra dnes neplatí). Na túto okolnosť je vždy potrebné brať ohľad pri analýze výsledkov.
2. Zistené výsledky sociometrie nám poskytnú obraz o výberoch členov skupiny. **Neposkytnú nám však dôsledný obraz o motívach voľby** členov. Formulácia otázky samozrejme nepriamo vyjadruje (väčšinou, okrem formy „háďaj, kto“) kritérium výberu a tým naznačuje smer motivácie výberu (na karneval vyberieme veselého, priateľského spolužiaka; k práci na projekte spolužiaka múdreho, zodpovedného; školské pomôcky nepožičiame nespoľahlivému

neporiadnikovi ..), ale skutočná odpoveď na otázku „prečo“ si člen vybral práve tohto člena skupiny, ostáva nie úplne vyjasnená, skôr skrytá. Každý z účastníkov si môže vyložiť otázku zo svojho hľadiska, vložiť do výberu vlastnú motiváciu (na karneval vyberiem toho, kto má dosť peňazí a kúpi mi čokoládu; k práci na projekte vyberiem toho, kto to urobí sám; školské pomôcky nepožičiam Janovi, pretože hoci je môj kamarát, včera ma našťval ..). Do skutočnej motivácie sa môžu premietnuť rôzne (nám neznáme) faktory, u mladších detí často situačného charakteru. Analýza a interpretácia výsledkov môže byť touto skutočnosťou značne skreslená, najmä pri obraze negatívnych výberov (napr. do negatívneho výberu volím najlepšieho kamaráta, pretože tomu to vysvetlím, pretože viem, že sa neurazí).

3. Z pohľadu aplikácie a najmä ďalšej práce s výsledkami považujeme metódu za **eticky spornú**. Jej samotná aplikácia môže viesť k nechcenému, ale reálnemu psychickému (emocionálnemu) zraneniu niektorých členov skupiny. Ak aj zachováme pravidlo anonymity, je naivné domnievať sa, že účastníci sociometrie (čím mladší, tým skôr) si nepovedia svoje, najmä negatívne výbery. Zraňujúcim (napriek možnému logickému, rozumovému zdôvodneniu) je nielen zistenie negatívneho výberu, ale, a to vo vyššej miere, zistenie žiadneho výberu. Pozícia izolovaného, ignorovaného člena skupiny je zraňujúcejšia ako pozícia odmietaného člena (aspoň si ma všímajú).

Samozrejme, s touto otázkou súvisí aj otázka práce s výsledkami sociometrie. Užitie sociometrickej metódy sleduje najmä ciele užívateľa: získať obraz o štruktúre skupiny a na jeho základe navrhnúť a zrealizovať zásahy, ktoré povedú k pozitívnym zmenám. Najjednoduchšie by preto bolo, keby si užívateľ (pedagóg) ponechal výsledky len pre svoje potreby a nezverejnil ich. Na druhej strane výsledky nesporne obsahujú informácie dôležité pre jej účastníkov (spätná väzba), informácie, ktoré by mohli využiť. Etickým sa nám naviac javí poskytnutie informácií účastníkom, nakoľko sú to informácie o nich samotných.

Výsledky sociometrie teda na jednej strane predstavujú veľmi užitočné informácie tak pre pedagóga ako aj pre žiakov samotných, na druhej strane ich zverejnenie je spojené s rizikom psychického zranenia. Ak sa pedagóg rozhodne výsledky zverejniť (odhliadnuc od pravdepodobnosti, že informácie o výberoch presiaknu prirodzene medzi žiakov), je nevyhnutné urobiť tak v individuálnej konzultácii s jednotlivými žiakmi, informovať ich len o výsledkoch týkajúcich sa výhradne ich osoby a použiť veľmi citlivú, opatrnú formu oznámenia (najmä v prípade problémového postavenia žiaka, negatívnych, či žiadnych výberov). Napriek tomu, riziko emocionálneho zranenia stále ostáva.

Zhrnutie:

1. Sociálna psychológia pre skúmanie, poznávanie používa bežné metódy psychológie (pozorovanie, rozhovor, experiment, dotazník, psychologické testy, analýzu produktov činnosti) a dve vlastné špecifické metódy – metódy merania postojov a sociometrickú metódu.
2. Adekvátne použitie metódy vyžaduje jej starostlivú prípravu, presné vymedzenie jej účelu, starostlivú aplikáciu a presné spracovanie výsledkov.
3. V pedagogickej praxi sú často používané metódy merania postojov aj sociometria.
4. K metódam merania postojov zaraďujeme dotazníky na meranie postojov a sémantický diferenciál.
5. Sociometria je metóda, ktorá slúži na meranie štruktúry malej sociálnej skupiny. Pri jej používaní je nutné rešpektovať pravidlá indikácie a starostlivo zvážiť výhody a nevýhody (riziká) tejto metódy.

3 OSOBNOSŤ V SOCIÁLNOHOM SYSTÉME (KONTEXTE)

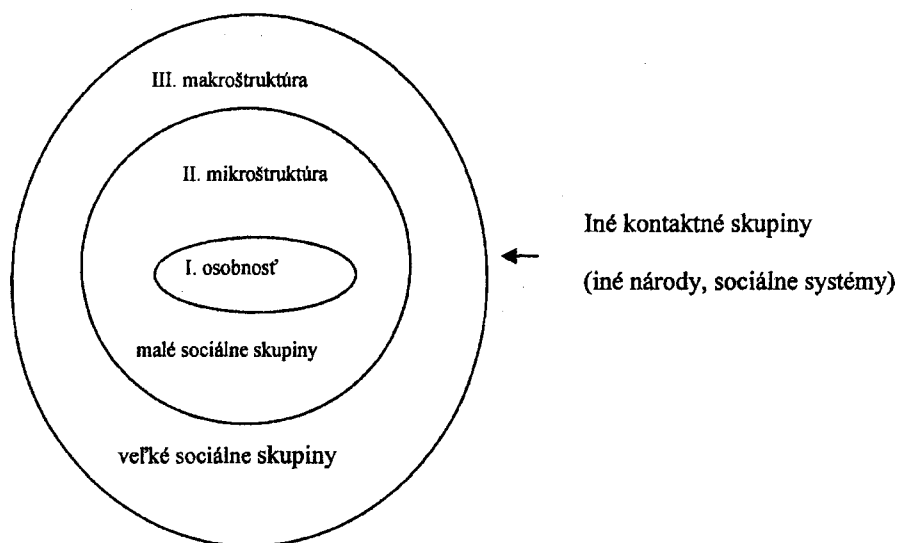
Kľúčové slová: sociálny systém, proces socializácie, primárna socializácia, sekundárna socializácia, sociálne učenie (kategórie, formy), modely v procese socializácie, poruchy socializácie. Genéza (utváranie) osobnosti a jej etapy, modálna osobnosť, sociálne vlastnosti osobnosti (extraverzia, introverzia, emocionálna stabilita a labilita, dominancia, submisivita, hostilita, afiliácia), sociálna kompetencia, sociálna zrelosť, sociálna motivácia (sociálne potreby, záujmy, hodnoty, aspirácie), sociálne postoje.

Každý človek sa narodí do sociálneho prostredia určitej materiálnej, sociálnej a kultúrnej úrovne. Človek, ktorý je najvyšším tvorom tejto planéty, sa na svet narodí ako najbezmocnejšie zo všetkých mláďat. Je najmenej pripravený a najmenej schopný samostatnej existencie. Naopak, je dlhodobo plne odkázaný na pomoc druhých. Jeho pudy a inštinkty mu nestačia, aby prežil. Rodí sa s istými biologickými danosťami, geneticky zakódovanými znakmi (pohlavie, stavba kostry), vlohami, ktoré tvoria základ, potencialitu jeho ďalšieho možného rozvoja. Ale to, či sa rozvinú, záleží od prostredia, ľudí, spoločnosti, ktorá ho obklopuje od narodenia.

Charakter prostredia, v ktorom jednotlivec vyrastá, určí v konečnom dôsledku charakter jeho osobnosti. S určitou pravdepodobnosťou sa bude inak vyvíjať dieťa, ktorému rodina poskytne kvalitné, podnetné prostredie a inak dieťa, ktoré sa narodí do neúplnej alebo nefunkčnej rodiny, dieťa ktorého sa rodičia vzdajú, nehovoriac o deťoch, ktoré sa z rôznych dôvodov dostanú mimo pôsobenia ľudskej spoločnosti.

Ale aj dobre fungujúca rodina je každá iná. Niekde sa dieťa narodí ako prvé, inde ako piate v poradí, niektoré dieťa sa narodí do uzatvorenej, od ostatných izolovanej rodiny, iné do otvorenej rodiny uplatňujúcej viacgeneračné spolužitie, niektoré dieťa sa narodí ateistom, iné silne veriacim. Štruktúra tejto prvej sociálnej skupiny, kvalita jej vzťahov, má na dieťa nesmierny vplyv. Neskôr sa samozrejme dostane aj do iných sociálnych skupín, ktoré ovplyvnia formovanie jeho osobnosti, ale vplyv primárnej skupiny – rodiny je najsilnejší.

Celé spoločenstvo, do ktorého sa dieťa narodí, všetky jeho skupiny spolu s osobnosťou individua, tvoria **sociálny systém**. Sociálny systém predstavuje celé sociálne prostredie, v ktorom žijeme, je najčastejšie daný štátnou a právnou formou spoločnosti, do ktorej sa, ako jej príslušníci, narodíme (iný je sociálny systém primitívneho kmeňa, iný socialistickej, iný kapitalistickej, demokratickej spoločnosti). V súlade s kategorizáciou sociálnej reality E.H.Witteho má sociálny systém tieto základné roviny:

Osobnosť: jednotlivec nachádzajúci sa v centre, tvorí I. rovinu sociálneho systému.

Malé skupiny: rodina, rovesníci, šk. trieda – skupiny, ktoré silne ovplyvňujú osobnosť a uspokojujú potrebu sociálneho kontaktu. Ich členovia sa poznajú, sú spojení emocionálnymi väzbami, komunikujú spolu tvárou v tvár. Tvorí II. rovinu sociálneho systému.

Veľké skupiny: banky, armáda, priemysel, právny systém, zamestnanci veľkého podniku, všetci učители v štáte a pod. Sú to skupiny, v ktorých členov spájajú isté charakteristiky, ktorých členovia sa však všetci nepoznajú, priamo spolu nekomunikujú. Tvorí III. rovinu sociálneho systému.

Sociálny systém je dynamický útvar, mení sa, vyvíja, najmä vďaka tomu, že medzi jeho jednotlivými rovinami existuje vnútorná dynamika, interakcia. Značí to, že útvary, tvoriace roviny systému sa vzájomne ovplyvňujú, čím dochádza k zmenám zvykov, tradícií, sociálnych a právnych noriem a pod. Vďaka dynamike systému sa spoločnosť rozvíja. Keby tomu tak nebolo, osobnosti by ustrnuli vo vývine, stratili vlastnú individualitu, celá spoločnosť by zastala na určitom stupni vývoja a pravdepodobne by bola pohltená inou spoločnosťou – iným sociálnym systémom, ktorý pôsobí na daný sociálny systém zvonku. Inými sociálnymi systémami sú napr. iné národy, štáty, či ideológie.

Sociálny systém a jeho prvky majú na rozvíjanie jednotlivca silný vplyv. Práve v tomto systéme sa z narodeného človeka ako tvora biologického stáva tvor spoločenský, formuje a utvára sa jeho osobnosť. Človek prichádza na svet ako bytosť biologická, stojí pred ním úloha stať sa bytosťou, človekom v zmysle psychologickom. Vplyv sociálneho prostredia je silný, aj keď samozrejme, nie celkom priamočiary. Pri formovaní osobnosti sa stretávajú a prelínajú vplyvy konštitučné (dedičnosť, vybavenosť organizmu špecifickými zmyslovými orgánmi, typom nervovej sústavy, pudmi a inštinktmí), vplyvy sociálne a vplyv vlastnej aktivity, vlastného reagovania, rozhodovania jednotlivca. Tento proces formovania, utvárania, zospoločensťovania človeka nazývame procesom socializácie.

3.1 PROCES SOCIALIZÁCIE

Proces socializácie je najčastejšie definovaný ako proces vrastania, zaraďovania sa, včleňovania sa jednotlivca do spoločnosti, proces, ktorý je založený na stále sa rozširujúcej a prehlbujúcej interakcii jednotlivca a sociálneho prostredia v rámci daného socio-kultúrneho systému. V literatúre sa stretáme s viacerými definíciami procesu socializácie. Proces socializácie napr. je:

- proces začleňovania do spoločnosti, v priebehu ktorého sa jednotlivec naučí poznávať seba a svoje prostredie, osvojí si pravidlá spoluzitia a možné aj očakávané spôsoby správania (Emoke, 1983),
- premena biologického jednotlivca na kultúrnu bytosť (Nakonečný, 1970),
- príprava individua na vykonávanie jeho sociálnej roly (Frey, 1974),
- proces, v ktorom jednotlivci rozvíjajú tie kvality, ktoré sú podstatné pre ich účinné a úspešné zaradenie sa do spoločnosti (Bandura, in: Arnold, Eysenck a Meili, 1987).

Výstižne definuje proces socializácie B.Geist (1992), ktorý (voľne povedané) chápe socializáciu ako sociálny interakčný proces, ktorým si jednotlivec osvojuje celý život sústavy hodnôt, sociálnych noriem, ideálov, vzorcov správania platných v príslušnom sociálnom celku. Je druhom sociálneho učenia (najmä učenia sa sociálnym rolám), ktorým jednotlivec získava základnú orientáciu pre svoje správanie, ktoré mu umožňuje sociálne spoluzitie s ostatnými príslušníkmi celku. Je procesom formovania osobnosti jednotlivca ako socio-kultúrnej osobnosti, procesom sociálnej ontogenézy jednotlivca, druhým narodením jednotlivca ako sociálnej bytosti a reťazou sociálne adaptačných procesov, ktorých súhrn tvorí obsah socializácie.

Jednoducho môžeme povedať, že **socializácia je celoživotný proces sociálneho učenia, prostredníctvom ktorého si dieťa osvojuje sociálne normy, vzorce správania, postoje, hodnoty, zvyky, zručnosti, ktoré sú pre tú kultúru, do ktorej sa narodí, typické a žiadúce.**

Nepochybné, niektorí autori by namietali proti zúženiu procesu socializácie na proces sociálneho učenia, hovoria skôr o súhrne procesov vzájomnej interakcie medzi jednotlivcom a spoločnosťou. Napriek tomu, sociálne učenie, ktoré prebieha len v interakcii jednotlivca a ostatných ľudí (spoločnosti) predstavuje základný spôsob, alebo základný mechanizmus procesu socializácie, procesu zmien osobnosti počas jej vývinu.

3.1.1 ETAPY PROCESU SOCIALIZÁCIE

Všetci autori sa zhodujú v názore, že proces socializácie je proces, ktorý prebieha po celý život človeka, počas celej ontogenézy (od narodenia až po smrť). Z hľadiska času – priebehu vývinu jednotlivca v ontogenéze, delí Israel (in: Ondrejkovič, 1995) proces socializácie na dve etapy:

1. Primárna socializácia

primárna socializácia sa odohráva prevažne v rodine (u časti populácie aj MŠ), začína sa narodením dieťaťa a prebieha do 6. roku jeho života, teda do veku, kedy dieťa nastúpi do školy. Výsledkom primárnej socializácie (Krech, 1968) je:

- Osvojenie si *základných kultúrnych návykov*, používaných v spoločnosti. Radíme k nim napr. návyky súvisiace s udržiavaním čistoty, návyky sebaobsluhy, stolovania, slušné správanie, používanie zázračných slovíčok prosím, ďakujem.
- *Používanie predmetov* bežnej dennej potreby *účelne*, primerane ich účelu (používanie hrnčeka, lyžičky, kefy, hrebeňa a pod).
- Osvojenie si *materinského jazyka* a ďalších foriem *sociálnej komunikácie*, t.j. neverbálnej komunikácie, porozumenie mimike, gestám, dotykom a ich adekvátne používanie v interakcii s inými členmi spoločnosti.
- Osvojenie si *základných poznatkov o prírode*, spoločnosti a *základov orientácie v čase a priestore*. Dieťa napr. vie, v akej krajine, meste/dedine žije, vie, že po jari nasleduje leto, rozumie pojmom včera, dnes, zajtra, dokáže aspoň približne odhadnúť čas (hodinu), dokáže určiť polohu predmetu (hore, dole, vpredu, vzadu) a pod.
- Osvojenie si *sociálnych rolí* primerane veku a pohlaviu. Značí to, že dieťa vie, aké správanie sa v jeho prostredí očakáva od dievčaťa a chlapca (roly podľa pohlavia), dcéry, syna, ako sa má správať doma, v MŠ, medzi rovesníkmi, v spoločnosti dospelých a pod., vie čo sa očakáva od 3- a 6-ročného dieťaťa. Vie, aké správanie bude ostatnými oceňované, akceptované, prípadne trestané.
- Osvojenie si *základov morálky*, mravných, sociálnych noriem a hodnôt. Dieťa dokáže v mnohých smeroch rozlíšiť čo je správne, čo nie, pravdu, lož, má predstavu o spravodlivosti, krivde a pod.
- *Postupný vývoj sebakontroly a vôľovej regulácie správania*. Dieťa sa postupne naučí ovládať svoje potreby, dokáže odložiť ich okamžité uspokojenie, dokáže vôľou regulovať vonkajšie prejavy, najmä prejavy emócií. Detský egoizmus, prejavujúci sa výhradným zameraním na seba a vlastné potreby, želania, túžby, sa oslabuje a postupne nahrádza vnímaním a rešpektovaním potrieb iných ľudí, u dieťaťa sa tvoria základy prosociálneho správania.

2. Sekundárna socializácia

prebieha od vstupu dieťaťa do školy do konca jeho života. Dieťa prechádza v živote z jednej sociálnej skupiny do druhej, jeho detské skúsenosti mu nestačia na celý život, jeho vnútorný systém aj správanie sú neustále korigované a modifikované vplyvom všetkých ďalších skupín, s ktorými vstupuje do kontaktu. Jednotlivec je ovplyvňovaný novými sociálnymi rolami (manžel, pracovník, rodič ..), čo vyžaduje stále ďalšiu socializáciu. Najmä v sekundárnej socializácii sa prejavuje vplyv sociokultúrnych faktorov, ktoré stoja už mimo rodinného prostredia (isteže aj do pôsobenia rodičov sa premietajú kultúrne vzorce). Pôsobí tu napr. príslušnosť k etnickej skupine, náboženskej sekte, spoločenskej vrstve, mestskému či vidieckemu prostrediu a pod. Tieto činitele vedú aj k formovaniu odlišných aspektov osobnosti, napr. u príslušníkov vyšších spoločenských vrstiev sa zisťuje výraznejšia snaha presadiť sa, dominovať, menej úzkostnosti a obáv, odlišný životný štýl, odlišné hodnotové orientácie a pod. Príkladom výsledku takýchto vplyvov je utváranie kultúrne odlišných skupín v danej spoločnosti (zlatá mládež, subkultúry mládeže a pod.).

Najmä v tomto období sa súčasťou socializácie stáva aj jav nazývaný sociálna identifikácia, stotožnenie sa s konkrétnymi, špecifickými normami, hodnotami skupín konkrétneho sociálneho prostredia.

Vplyv sociálneho prostredia je významný, ale nemôžeme ho považovať za totálny, absolútny. Ľudskú psychiku, najmä prejavy sociálneho správania, ovplyvňujú aj vrodené preformované tendencie, človek a jeho sociálne správanie nie je len produktom sociálneho vplyvu. Vieme, že napr. temperamentové

vlastnosti sú do značnej miery vrodené, ich vonkajší prejav človek môže len do určitej miery regulovať, v sociálnom správaní sa prejavujú aj iné vrodené spôsoby, prejavy, ktorým rôzne kultúrne prostredie dáva rôzne formy. Napr. u detí od narodenia hluchých a slepých sa spontánne objavujú sociálne prejavy, vrátane mimických výrazov typických pre prejav smútku, radosti, zlosti, tak ako u zdravých členov spoločnosti. Svoj význam majú samozrejme aj vrodené inštinkty, ovplyvňujúce u človeka najmä jeho správanie v situácii ohrozenia (spontánne prejavy typu úteku a útoku), v oblasti sexuálneho správania. Hoci aj tieto formy správania sú kultúrne determinované, nastanú v živote jednotlivca situácie, kedy sa prejaví vnútorný, naprogramovaný vzorec správania vo svojej pôvodnej, kultúrou nezmenenej podobe.

Procesom socializácie prejdú príslušníci každej spoločnosti, jeho produkty (osvojené normy, hodnoty, zručnosti, vzorce správania) sú však ovplyvnené **špecifickými charakteristikami konkrétnej kultúry**. Väčšina týchto kultúrnych vzorcov sa týka sociálnej interakcie, teda verbálnej a neverbálnej komunikácie, správania. Ako príklad môžu slúžiť kultúrne odlišné vzorce prejavov používané v sociálnom kontakte pri zdravení sa (podanie ruky, zdvihnutie otvorenej ruky, úklon, objímanie), vyjadrovaní súhlasu a nesúhlasu (Gréci a Bulhari používajú opačný pohyb hlavy), vzorce správania pri jedení (Američania často držia vidličku v pravej ruke, iné kultúry nepoužívajú príbor), udržiavaní telesnej vzdialenosti v komunikácii, dovolených telesných dotykov, prejavoch lásky a nepriateľstva (agresie) a pod. Vplyv kultúry sa samozrejme neobmedzuje len na reguláciu správania, ale kultúra formuje tiež obsah sociálnych rolí (od ženy/muža/dieťaťa v západnej kultúre sa očakáva v najrozličnejších oblastiach života iné správanie ako vo východnej kultúre, od učiteľa podobne), hodnotové systémy (význam hodnoty života človeka, hodnôt materiálnych a duchovných – vzdelanie, náboženstvo a pod.) a z nich sa odvíjajúce postoje k sebe, spoločnosti, svetu (k príslušníkom majority a minorít, prírode...). Vplyv kultúry je významný pre utváranie morálky, celkové nazeranie na svet, a konečne aj formovanie typických osobnostných čŕt charakterizujúcich kultúru, v ktorej jednotlivec žije, t.j. čŕt modálnej osobnosti, vlastností, ktoré sa objavujú u väčšiny príslušníkov danej kultúry (preciznosť Nemca, impulzivnosť Taliana, distingvovanosť Angličana).

Socializácia však na druhej strane neznamená úplné prispôbenie sa (úplný konformizmus). Každý jednotlivec si udržiava určitú mieru individuality vlastnej osobnosti. Ustalať sa istá rovnováha medzi adaptáciou a sebarealizáciou, v istých fázach socializácie sa realizuje aj sebamodelovanie, sebautváranie. Jednotlivec teda niektoré vplyvy prijíma, prispôsobuje sa, niektoré odmieta. Potreba zachovania individuality, teda potreba odolať sociálnym vplyvom je osobitne mocná v určitých obdobiach ontogenézy, predovšetkým v obdobiach vzdoru (cca 3-ročné dieťa, obdobie puberty a adolescencie).

3.1.2 SOCIÁLNE UČENIE – NÁSTOJ SOCIALIZÁCIE

Proces socializácie sa uskutočňuje cestou **sociálneho učenia**, teda cestou osvojovania si noriem, postojov, hodnôt, vzorcov správania prostredníctvom kontaktu, **interakcie s inými ľuďmi**.

Sociálny vplyv však nie je účinný automaticky, nie každý človek, s ktorým prideme do kontaktu je pre nás zdrojom sociálneho učenia. Sociálny vplyv je účinný na základe **sociálnej závislosti** (ľudia, ktorí sú nám ľahostajní, nás neovplyvňujú, resp. nie významne). Sociálna závislosť sa vytvára jednak na základe lásky (dieťa sa riadi tým, čo od neho chce rodič, ktorého ľúbi), ale tiež na základe moci druhého človeka. Sociálna moc môže byť neformálna (dieťa počúva milovaného a milujúceho rodiča aj preto, že má nad ním moc – moc trestať, odmeniť) alebo formálna (podriadený počúva nadriadeného, žiak učiteľa). Faktory lásky a moci sú faktormi ovplyvňujúcimi silu sociálneho učenia, faktormi, ktoré sa premietajú aj v nasledovných **kategóriách sociálneho učenia**, ktorých triediacim prvkom je zámernosť, resp. nezámernosť vplyvu:

1. **Inštitucionalizované učenie.** Učenie je realizované vplyvom priameho, zámerného výchovného pôsobenia nejakej inštitúcie – rodiny, školy, záujmového krúžku, cirkvi a pod. V tomto prípade je dieťa priamo vedené k určitej forme správania, osvojovaniu si určitých hodnôt, formovaniu určitých vlastností osobnosti.
2. **Spontánne učenie.** Učenie je realizované bez priameho zámerného vplyvu, dieťa spontánne, mimovoľne preberá určité normy, hodnoty, spôsoby správania od iných ľudí, s ktorými je v kontakte. Spontánnym učením je predovšetkým napodobňovanie, ktoré je typické pre detský vek a ktoré u niektorých kultúr môže predstavovať aj jedinú formu sociálneho učenia (napr. polynézske kultúry, kde matky deti nosia všade so sebou, nič ich zámerne neučia, deti sa učia len odpozorovaním správania).

Novšie koncepty sociálneho učenia zdôrazňujú, že rozhodujúcim aspektom sociálneho učenia (čo sa jednotlivec naučí) je **aspekt k egu-vzťahujúceho** sa učenia. Značí to, že jednotlivec si osvojuje a uchováva predovšetkým tie spôsoby, vzorce správania, vlastnosti, ktoré evalvujú (zvyšujú hodnotu) a opúšťa tie, ktoré hodnotu ega devalvujú (znižujú). Pretože k egu sa vzťahujúce motívy majú vždy charakter sociálny – devalvácie či evalvácie ega prebieha na základe reakcií okolia na človeka, osvojí si najmä správanie, ktoré mu prináša obdiv, zvyšuje jeho hodnotu, je cenené inými ľuďmi.

V súlade s vyššie uvedenými spôsobmi sociálneho učenia môžeme vymedziť a bližšie opísať základné spôsoby, t.j. postupy učenia, nazývané formy sociálneho učenia:

Formy sociálneho učenia

1. Učenie podmieňovaním

Idé o učenie formou sociálnej odmeny a trestu, učenie, ktorého základom je vytváranie podmienených reflexov. Žiadúce správanie je spevňované (posilňované) odmenou, nežiadúce správanie eliminované trestom. Sociálne odmeny aj tresty majú najmä symbolickú povahu (pochvala, úsmev, obdiv, pokarhanie, prejav nechuti, odporu). Symbolickú povahu získavajú tieto prejavy vzťahom k sebahodnoteniu človeka, pretože upevňujú, zvyšujú (evalvujú) alebo naopak ohrozujú či znižujú (devalvujú) hodnotu seba. Odmeny a tresty si, samozrejme, môže človek udeliť aj sám (vnútorná odmena – radosť z konania, vnútorný trest – pocit viny, hanby, výčitky svedomia). Na základe učenia podmieňovaním, či už klasickým (učenie sa signálom – signál spúšťa/brzdí reakciu) alebo operačným (učenie sa dôsledkami vlastného správania: ak získam jednotku z matematiky, dostanem bicykel) sa dieťa učí vzorcom žiadúceho správania tak, že najskôr si zvnútorňuje inštrukcie dospelých (proces interiorizácie) a potom ich prejavuje vo svojej činnosti (exteriorizuje, proces exteriorizácie).

2. Adaptácia (prispôbenie sa)

Adaptácia značí podriadenie sa zásadám a normám skupiny, v ktorej existujeme. Je to cesta k prijatiu skupinou, členstvu v skupine. Značí preberanie noriem, pravidiel, postojov, vzorcov správania platných v danej skupine. Rozlišujeme dve podoby adaptácie:

- *autentická adaptácia*. Znamená zvnútornenie noriem, zásad, vzorcov správania platných v skupine. Jednotlivec prijíma normy za svoje vlastné a riadi sa nimi aj keď už nie je členom skupiny, aj keď skupinu už nepotrebuje k svojmu životu,
- *účelová (demonštratívna) adaptácia*. Adaptácia je dočasná, len navonok, jednotlivec sa riadi danými normami len v čase svojho členstva v skupine, len dovtedy, kým skupinu potrebuje pre svoj život. Po opustení skupiny sa vracia k svojim pôvodným hodnotám (vojaci, väzni ...)

3. Imitácia (napodobňovanie)

Napodobňovanie znamená opakovanie odporovanej činnosti druhého človeka, t.j. modelu, vzoru. Napodobňovanie je typickou formou sociálneho učenia u dieťaťa, najskôr prebieha plne spontánne, neskôr (v dospievaní a dospelosti) môže byť aj účelové, zámerné, vedomé.

Výskumy imitácie ukázali, že hoci imitácia je najmä u detí prevažne spontánnou formou učenia, dochádza predsa k výberu, hoci spontánnemu, imitovaných modelov. Dieťa si zámerné nevyberá, nerozhoduje, ktorý spôsob správania bude imitovať, robí však nevedomý výber modelu – vzoru, ktorý bude predmetom imitácie. V spontánnom výbere modelu sa uplatňuje sociálny vplyv na základe sociálnej závislosti (faktorov lásky a moci). U tohto modelu potom môže napodobňovať tak pozitívne ako aj negatívne správanie.

Imitácia znamená, že dieťa napodobňuje:

- **Správanie osôb**, ktoré ľúbi, ktorých si váži, sú preň autoritou, pričom nerobí výber pozitívneho alebo negatívneho správania. Dospelí (najmä rodičia) nechápu, prečo ich dieťa napr. kričí, bije súrodencu, klame, hoci oni sami mu takéto prejavy zakazujú. Neuvedomujú si dostatočne, že ak sami také správanie produkujú, sila modelu je oveľa vyššia ako sila slova (príkazu, zákazu).
- **Správanie týchto, ale aj iných osôb**, ktoré:
  - predstavuje spôsob ako **dosiagnúť uspokojenie vlastných neuspokojených potrieb dieťaťa**. V tomto prípade ide napr. o tzv. regresnú nápodobu, kedy staršie dieťa

spontánne napodobňuje správanie mladšieho súrodenca, ktorému sú vďaka tomuto správaniu uspokojované potreby nehy, lásky, starostlivosti. Narodením mladšieho súrodenca staršie dieťa stratilo možnosť dosiahnuť plné uspokojenie týchto potrieb. Dieťa, ktorého potreba uznania, úspechu nie je dostatočne saturovaná, môže napodobňovať agresívne správanie Ramba, ktorý je za svoju agresiu uznávaným, oceňovaným hrdinom,

- o vníma ako správanie, ktorým možno dosiahnuť odmenu alebo sa vyhnúť trestu (čo v konečnom dôsledku súvisí s potrebami dieťaťa). Ak je napr. v triede dieťa, ktoré vyrušuje, šaškuje, odmeňované priazňou spolužiakov, je pravdepodobné, že toto správanie bude viac modelové pre iných žiakov, ako správanie detí, ktoré za svoju poslušnosť žiadnu odmenu nezískajú.

4. Identifikácia (stotožnenie sa)

Identifikáciou rozumieme nekritické preberanie cítenia, myslenia, konania vzoru – modelu. V detstve je táto forma sociálneho učenia zmysluplná a účelná, dáva možnosť identifikovať sa s vlastným rodičom a stotožniť sa tak s rolou ženskou, mužskou, rodičovskou, sexuálnou a pod. V identifikácii však tiež tkvie nebezpečný základ fanatizmu, zbožštenia ideálu. Nebezpečie spočíva v možnej strate vlastnej identity, autenticity, zmyslu pre posúdenie správnosti, morálnosti správania sa idolu (je rozdiel ak sa stotožníme s Ghándím, alebo s Hitlerom). Idoly majú obrovskú moc a príťažlivosť, v neposlednom rade aj preto, že mnohým jednotlivcom saturujú potrebu ochrany, bezpečia, istoty, veľkej (hoci fiktívnej) náruče.

Osobitosťou identifikácie je možnosť tzv. skupinovej alebo sociálnej identifikácie, kedy dôjde k stotožneniu sa nie s jednotlivcom, ale skupinou, do ktorej patríme. Tento jav je osobitne typický pre obdobie dospievania, obdobie hľadania vlastnej identity, ktorú môže jednotlivec nahradiť identitou skupinovou. Pokiaľ sa jednotlivec stotožní so skupinou, ktorá je napríklad radikálna, nekonvenčná, preberá vlastnosti tejto skupiny do svojej osobnosti, formujú sa u neho príslušné vlastnosti, pričom táto identifikácia ovplyvňuje aj jeho spôsob interakcie s ľuďmi mimo tejto skupiny (Tajfel, 1970). Sociálna (skupinová) identifikácia spočíva v potrebe vyhľadávať všetko čo evaluuje naše ego, posilňuje sebaúctu a umožní nám mať o sebe pozitívny sebaobraz, získať prestíž.

V oboch posledných formách sociálneho učenia majú dôležitú úlohu modely, vzory. Medzi imitáciou a identifikáciou však jestvuje kvalitatívny rozdiel. Zatiaľ čo imitácia znamená opakovanie dielčích prejavov správania, identifikácia značí stratiť sám seba a stať sa iným človekom – cítiť, myslieť a konať ako model. Identifikácia znamená správať sa tak, ako by na mojom mieste konal môj vzor, keby mal toľko rokov ako ja a bol v danej situácii. 5-ročné dieťa identifikované so svojím otcom sa bude správať tak, ako by sa podľa jeho názoru správal otec – objekt identifikácie na jeho mieste a v jeho veku. Identifikácia môže mať aj obranný účel, jednotlivec môže prevziať aj nenávidené a obávané prejavy druhého (chlapec sa identifikuje s agresívnymi prejavmi otca, väzeň s brutálnym dozorcóm). Podľa Nakonečného (1999, s.66) sa tu uplatňuje tendencia „ak budem rovnaký ako ty, nehrozí mi od teba nebezpečenstvo”.

3.1.3 MODEL Y – VZORY V PROCESE SOCIALIZÁCIE

Ako sme uviedli, modely majú významnú úlohu v prípade sociálneho učenia imitáciou a identifikáciou. Je tiež zrejmé, že výber modelov pre sociálne učenie závisí od viacerých činiteľov – vzťahu dieťaťa k modelu v zmysle sociálnej závislosti (ktorý musí byť prevažne pozitívny), miery uspokojenia potrieb dieťaťa, ale tiež od vývinových charakteristík obdobia ontogenézy. V každom období ontogenézy sú aktívované iné potreby, ktorých uspokojenie je pre dieťa toho veku mimoriadne dôležité. V predškolskom veku je pre dieťa dôležité predovšetkým uspokojenie potrieb základných (biologických), potrieb istoty, ochrany a bezpečia. V období puberty a adolescencie je pre mladého človeka významné najmä uspokojenie potreby úspechu, uznania, odlišnosti od majority, potreby samostatnosti, nezávislosti. Dospelý človek potrebuje byť najmä uznávaný, úspešný, rád sa porovnáva s rovesníkmi, ktorý dosiahli istý status. Starý človek opäť potrebuje predovšetkým istotu, bezpečie. Aj z týchto dôvodov nájdeme u rôznych vekových kategórií rôzne modely, ktorých vlastnosti, možnosti, správanie, status sú symbolom uspokojenia daných potrieb.

Druhy vzorov

Vzory môžeme rozlíšiť podľa ich zdrojov – prostredia, skupín, z ktorých si ich jednotlivec vyberá. Tento výber je iste poplatný aj charakteristikám vývinových období ontogenézy.

1. Fyzicky prítomné osoby

Ide predovšetkým o členov malých sociálnych skupín, s ktorými je dieťa v priamom osobnom kontakte – členovia rodiny, triedy, rovesníckej, záujmovej skupiny. Výhodou tohto výberu vzoru je skutočnosť, že jednotlivec má s týmito osobami priamy kontakt a preto môže, najmä v neskoršom veku, vidieť ich pozitívne aj negatívne stránky. Výber týchto vzorov je typický predovšetkým pre dieťa predškolského a sčasti aj mladšieho školského veku.

2. Fyzické osoby z referenčných skupín

Referenčnou je skupina, ktorej nie som členom, ale chcel by som jej členom byť. Ide napr. o skupinu vekovo staršiu, skupinu športovcov, ktorých dieťa obdivuje a pod. Vzdialenosť medzi dieťaťom a modelom je väčšia, riziko idealizovania motívov a správania vzoru sa zvyšuje. Výber týchto vzorov je typický pre dieťa mladšieho školského veku.

3. Sprostredkované vzory

Sprostredkované vzory sú vzory, ktorých zdrojom sú masovokomunikačné prostriedky. Vzor medzi speváckmi, hercami, športovcami, politikmi si vyberajú predovšetkým pubescenti a adolescenti. Existuje tu výrazné riziko idealizovania vzoru, nakoľko sú nedosiahnuteľní, zvyčajne úspešní, predstavujú sen, nesplnené prania, pričom sú natoľko vzdialení, že ich skutočný charakter nie je možné zistiť.

4. Exemplárne modely - vzory

Predstavujú vzory, ktoré spoločnosť zámerne predkladá svojim členom v procese socializácie, výchovy (škola, rodina, cirkev, politická kultúra a pod.). Tieto vzory majú svoj zdroj v dvoch oblastiach. Ide jednak o:

- *osobnosti národa* (vzory z histórie, kultúry, literatúry predkladané formou povestí, bájok, rozprávok, učebnej látky v rodine, škole, spoločnosti vôbec),
- *fyzické osoby* (rovesníci, spolužiaci, súrodenci dieťaťa predkladaní ako vzor správania, vlastností rodičmi, učiteľmi ...)

Výhodou ponúkaných, exemplárnych modelov je ich neotrasiteľnosť, pozitívny charakter (najmä u osobností národa). Veľkou nevýhodou ponúkaných vzorov však je, že zvyčajne vyvolávajú u dieťaťa skôr odpor, nechúť, potrebu vzbúriť sa, pokoriť tento vzor (čo sa často deje v prípade vzoru – rovesníka, spolužiaka), pretože môže vyvolať v jednotlivcovi pocit vnútornej nedostatočnosti, nedosiahnuteľnosti vzoru.

3.1.4 VÝSLEDKY PROCESU SOCIALIZÁCIE

Výsledkom procesu socializácie je všeobecne povedané **osobnosť** jednotlivca ako výsledok jeho sociálnych skúseností – sociálneho učenia (Nakonečný, 1999). Presnejšie, výsledkom socializácie je nadobudnutie *špecificky ľudských spôsobov cítenia, myslenia a reagovania, čiže osvojenie si vlastností, návykov a foriem správania, ktoré umožnia človeku existenciu v danej spoločnosti*.

Podľa A.Banduru (in: Nakonečný, 1999, s.58) sú výsledkom socializácie:

- nadobudnutné vlastnosti (osobnosť ako organizovaný systém psychických vlastností),
- psychické mechanizmy, ktoré získanie vlastností umožňujú (základné psychické funkcie nutné pre nadobudnutie diferencovaných vzorcov správania, pre kognitívnu spôsobilosť, komunikáciu, nadobudnutie sebakontroly).

Najdôležitejším konečným výsledkom, cieľom úspešnej socializácie je podľa A.Banduru nahradenie externých sankcií internou kontrolou, teda nahradenie vonkajšej kontroly správania vnútornou autoreguláciou (svedomím, sebakontrolou).

J.Řezáč (1998, s.52) uvádza, že „socializačný proces značí kvalitatívnu premenu človeka, individuum sa mení v osobnosť“. K zmenám, ktoré spôsobuje spoločenské začlenenie človeka počas jeho vývinu (k produktom socializácie) zaraďuje:

- **Uvedomenie si seba samého, svojho Ja, vedomia seba samého odlišného od okolitého sveta, čo značí, že jednotlivec si:**
  - na základe posudzovania seba samého, sebahodnotenia (iste pod vplyvom hodnotenia seba inými) vytvorí vlastný sebaobraz,
  - na základe prežívania seba samého, sebahodnotenia a hodnotenia inými ľuďmi si pripíše určitú hodnotu, formuje sa jeho sebaocenenie, sebaúcta,
  - postupne vybuduje predstavu o svojich zámeroch, životných cieľoch a plánoch, teda sebakoncepciu a plán sebarealizácie, tiež predstavu o svojich možnostiach (ašpirácie),
  - prijme, zvnútorní a vytvorí kritériá posudzovania seba, ľudí, sveta (normy, svedomie).
- **Formovanie dimenzií osobnosti ako sú:**
  - sociálne vlastnosti,
  - sociálne kompetencie a zručnosti,
  - sociálne postoje.
- **Sociálne motivované správanie:**
  - sociálne potreby, záujmy, ašpirácie,
  - sociálne role.

Všetky tieto vymenované produkty socializácie samozrejme neopisujú osobnosť v jej komplexite. Sú to tie zložky osobnosti, ktoré možno považovať za sociálne najviac ovplyvňované, ktorú sú produktom spoločenskej a kultúrnej dimenzie človeka a ktoré regulujú jeho sociálne správanie. Postupne budú tieto zložky predmetom nášho záujmu.

3.1.5 PORUCHY SOCIALIZÁCIE

Správny priebeh socializačného procesu vedie k bezproblémovému začleneniu jednotlivca do spoločnosti, jeho prispôbeniu sa požiadavkám sociálneho prostredia, v ktorom žije. Schopnosť jednotlivca primerane sa prispôsobiť normám, rešpektovať pravidlá, zastávať očakávaným spôsobom sociálne role, sa označuje pojmom **sociálna adaptácia**. Sociálna adaptácia zaisťuje adekvátnosť sociálneho správania človeka vzhľadom k požiadavkám sociálneho prostredia (Kariková, 1999). Naopak, neschopnosť jednotlivca prijať systém noriem, sociálnych a morálnych hodnôt uznávaných danou spoločnosťou označujeme pojmom **sociálna maladaptácia**. Tento pojem značí sociálne neprispôbenie, jednotlivec maladaptovaný sa správa odlišne, rieši rôzne sociálne situácie nezvyčajným, normám odporujúcim, prípadne až poruchovým, patologickým spôsobom. Značí to, že jednotlivec nie je schopný rešpektovať platné normy správania na úrovni, ktorá zodpovedá jeho veku, resp. úrovni jeho rozumových schopností.

Základnými príznakmi sociálnej maladaptácie detí, dospievajúcich aj dospelých sú agresívne správanie, neposlušnosť, klamanie, záškoláctvo, túlanie, úteky, krádeže, delikvencia, kriminalita, zneužívanie omamných látok, poruchy interpersonálnych vzťahov, výrazné prejavy negativizmu a pod., ktoré spolu tvoria pestrú zmes príznakov **porúch správania**.

Podľa M.Vágnerovej (1999) má poruchové správanie tieto znaky:

- **nerespektovanie sociálnych noriem** platných v danej spoločnosti. O poruche správania však hovoríme len vtedy, ak jednotlivec normy pozná, chápe, ale neakceptuje ich, resp. neodkáže sa nimi riadiť,
- **neschopnosť udržiavať prijateľné sociálne vzťahy**. Jednotlivci maladaptovaní sú zameraní na seba, uspokojovanie vlastných potrieb, sú egoistickí, s nedostatkom empatie, nakoľko často sami nezažili uspokojivý citový vzťah, nemajú pozitívne citové skúsenosti. Nerespektujú sociálne normy týkajúce sa vzťahu a správania k iným ľuďom, resp. živým bytostiam. Práva iných ľudí nie sú pre nich významné, necítia potrebu tieto rešpektovať a riadiť sa nimi.

A.Stankowski (2001) vníma poruchy socializácie trochu širšie a klasifikuje správanie sociálne neprispôbených jednotlivcov do týchto kategórií:

- **demonštratívne bojovné, nepriateľské správanie**. Toto správanie sa prejavuje nepriateľským vzťahom k sociálnemu prostrediu, prudkými, neadekvátnymi reakciami na podnety. K týmto reakciám zaraďuje negativizmus, nátlak, odmietanie, útočnosť, agresiu, vandalizmus, násilie. Potrebu jednotlivcov je byť v centre pozornosti, demonštrovať svoju odlišnosť,

- **utlmené správanie.** Ide o obranný postoj, v pozadí ktorého stojí nedôvera k ľuďom, novým situáciám. Prejavuje sa bojzivosťou, neistotou, emocionálnou labilitou reakcií. Jednotlivec je pasívny, utiahnutý, sklúčený až depresívny, apatický, môžu sa u neho ale prejavovať náhle explózie neadekvátnej zlosti, stojí často na okraji sociálnych skupín,
- **nedôsledné správanie.** Je charakterizované nevypočitateľnou, impulzívnou reakciou na podnet, nepremyslenou odpoveďou. Správanie je zamerané na uspokojovanie vlastných, egoistických potrieb bezohľadným spôsobom. Jednotlivci majú vážne problémy s nadväzovaním kontaktov, pretože okolie nechápe ich reakcie a izoluje ich,
- **asociálne správanie.** Jednotlivci sú charakterizovaní citovým chladom, egoizmom, agresivitou, násilníckymi sklonmi. Ich správanie je deštruktívne, ohrozuje ostatných, predstavuje vážne nebezpečenstvo pre spoločnosť.

V pozadí porúch socializácie stojí veľmi veľa faktorov. Dispozícia k poruchovému správaniu je multifaktoriálna, môže mať viaceré príčiny. Svoju rolu tu hrajú tak biologické faktory, ako aj vplyv mnohých sociálnych faktorov, t.j. nežiadúcich skúseností. Poruchy správania vznikajú interakciou mnohých rizikových vplyvov (Vágnerová, 1999). Za rizikové považujeme:

1. Zdedené alebo vrodené osobnostné faktory, ku ktorým možno zaradiť:

- *genetické dispozície k disharmonickému vývinu* osobnosti dané temperamentom jednotlivca, ako je zvýšená dráždivosť, impulzivita, sklon k úzkostnému prežívaniu udalostí, ktorých dôsledkom býva zvýšená agresivita, odmietanie bežných sociálnych noriem, preferencia vlastných spôsobov správania, uprednostňovanie uspokojenia vlastných potrieb,
- *oslabenie alebo poruchu fungovania centrálnej nervovej sústavy*, ku ktorej dochádza vplyvom perinatálnych a perinatálnych poškodení, úrazmi hlavy a pod. Dôsledkom býva hyperaktivita dieťaťa, zvýšená agresivita, neschopnosť sebaovládania, impulzivita, emocionálna labilita s následnou ľahkou vyprovokovateľnosťou neprimeraného správania.

2. Neprimerané sociálne prostredie

t.j. prostredie, ktoré je nepodnetné, neuspokojuje najmä citové potreby dieťaťa, prostredie, v ktorom dospelí z rozličných príčin používajú neprimerané formy správania sa k dieťaťu, v ktorom dieťaťu nie je umožnené naučiť sa rešpektovať platné normy, diferencovať situačne žiaduce a nežiaduce správanie.

Najvýznamnejší vplyv z hľadiska sociálnej adaptácie/maladaptácie má **rodinné prostredie**. Príčinou vzniku porúch správania tu môže byť dysfunkcia rodiny, ktorá súvisí s poruchami osobnosti rodičov, ktorí preto nie sú schopní plniť rodičovské funkcie, s neúplnosťou rodiny, neposkytovaním dostatku podnetov pre rozvoj dieťaťa, vyznávaním asociálnych noriem a hodnôt a pod. Poruchy správania sa objavujú aj u detí, ktorých rodičia uplatňujú nevhodné spôsoby výchovy, či už príliš autoritatívne, neakceptujúce dieťa, alebo príliš liberálne, ktoré neumožnia dieťaťu poznať a osvojiť si platné normy. Poruchy socializácie sa objavujú aj u detí, ktorých rodičia tolerujú, resp. vyznávajú poruchové správanie a sami sa tak správajú. Dieťa sa ľahko naučí imitáciou poruchové správanie rodičov, napr. správanie delikventné (krádeže, agresia), osvojí si užívanie drog a pod. V pozadí vzniku porúch socializácie môže byť tiež rodinné prostredie, v ktorom dieťa prežíva nudu, nedostatok cieľov a zmyslu života.

Poruchy socializácie sa môžu objaviť už u detí predškolského a samozrejme, školského veku. Dieťa vyrastajúce v nepriaznivých rodinných podmienkach, často nie je schopné adekvátne sa včleniť do sociálneho prostredia mimo rodiny (MŠ, ZŠ). Ide o deti, ktoré sa alebo izolujú od skupiny, alebo naopak usilujú o prioritné postavenie v skupine za každú cenu. Snažia sa byť víťazom, strhnúť na seba pozornosť rovesníkov aj dospelých aj za cenu porušovania pravidiel, noriem, podvodov, žalovania či ubližovania iným. Pre svoje správanie sa dostávajú na okraj skupiny, sú odmietané, vyradené, pričom odmietanie rovesníkmi na úrovni základnej školy je pomerne presným prediktorom porúch správania v období dospievania a dospelosti (Jedlička, 2001). Odmietaní jednotlivci prežívajú smútok, osamelosť, trpia pocitmi menejcennosti, resp. neskôr prežívajú zlosť a ak nemôžu dosiahnuť prijatie primeraným spôsobom, usilujú sa získať pozornosť a prijatie voľbou (často nevedomou) neprimeraného správania. Je vcelku logickým dôsledkom, že hľadajú prijatie v inom prostredí, a to často v prostredí **negatívnych rovesníckych skupín**, ktoré majú významnú rolu v prehlbovaní maladaptácie.

Členstvo v skupine je významné predovšetkým v období dospievania, charakteristickým hľadáním vlastnej identity. Skupiny poskytujú dospievajúcim priestor pre získanie novej, sociálnej (skupinovej) identity. V období dospievania sa jednotlivci zákonite odpútava od rodiny a ak išlo o rodinu, ktorá neposkytovala dieťaťu citové zázemie, kde rodičia nemali o dieťa záujem, nachádza často náhradu v antisociálnych skupinách. Nežiadúce skupiny typu partii, gangov, resp. siekt podmieňujú členstvo v skupine rešpektovaním noriem v nej platných a tak sa ľahko vyvíja poruchové správanie (krádeže pre partiu, užívanie narkotík, vandalizmus, agresia voči iným ..), ktoré je prostriedkom dosahovania odmeny – členstva v skupine a akceptácie. V dôsledku tohto správania dochádza k zmene noriem správania, hodnotového systému, ktorý sa stáva súčasťou osobnosti jednotlivca.

Nie nevýznamný je aj psychopatogénny vplyv nekritického *sledovania akčných filmov*, prezentujúcich hrubosť a násilie ako prejavy „ozajstných chlapov“, vplyv, ktorý je významnejší práve u subdeprivovaných dospievajúcich, ktorých citové potreby nie sú v rodine dostatočne uspokojované. Nebezpečie mediálnej agresie nespočíva ani tak v tom, že by priamo vyvolávala nepriateľské, agresívne správanie, ale v tom, že u určitého typu divákov znižuje zábrany proti použitiu násillia pri riešení konfliktov, odreagovávaní zlosti, či dosahovania vytúžených cieľov (Jedlička, 2001).

Zhrnutie

1. Proces socializácie je celoživotný proces sociálneho učenia, ktorým si dieťa osvojuje sociálne normy, vzorce správania, postoje, hodnoty, zvyky, zručnosti, ktoré sú pre tú kultúru, do ktorej sa narodí, typické a žiadúce.
2. Proces socializácie prebieha v dvoch fázach členených podľa veku jednotlivca – fáza primárna a sekundárna.
3. V procese socializácie má významnú úlohu sociálne učenie (učenie sa prostredníctvom iných ľudí). Sociálne učenie prebieha ako inštitucionalizované a spontánne (kategórie učenia), k jeho základným formám patrí učenie podmieňovaním, adaptácia, imitácia a identifikácia.
4. Podľa nových koncepcií je rozhodujúcim aspektom sociálneho učenia aspekt k ego sa vzťahujúceho učenia. Jednotlivec si osvojuje a uchováva najmä tie spôsoby správania, ktoré evaluujú jeho ego.
5. Významnú úlohu v procese sociálneho učenia (socializácie) majú vzory a modely. Ich výber je ovplyvnený viacerými faktormi – vekom, mierou uspokojenia potrieb jednotlivca.
6. Výsledkom socializácie je osobnosť jednotlivca, čiže nadobudnutie špecificky ľudských spôsobov cítenia, myslenia a reagovania, čiže osvojenie si vlastností, návykov a foriem správania, ktoré umožnia človeku existenciu v danej spoločnosti.
7. Porucha socializácie sa prejavuje v neschopnosti jednotlivca prispôbiť sa danej spoločnosti (maladaptácii), prejavuje sa konkrétne rôznymi formami porúch správania. Príčiny tejto poruchy sú mnohoraké (súvisia s osobnosťou jednotlivca ako aj vplyvmi sociálneho prostredia).

3.2 OSOBNOSŤ A JEJ CHARAKTERISTIKY Z HĽADISKA SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE

Pri definovaní pojmu osobnosť neexistuje v psychológii jednota. Niektoré prístupy definujú osobnosti ako súbor osobnostných vlastností – čiť a viac-menej nechávajú bokom jej charakteristiky z hľadiska spoločenskej funkcie osobnosti, iné naopak zdôrazňujú sociálne charakteristiky a definujú osobnosť vymenovaním jej sociálnych úloh, definujú osobnosť systémom rolí.

Ak spojíme oba extrémne prístupy, môžeme použiť definíciu V. Tardyho (1964), ktorý hovorí, že **osobnosť je individuálna jednota duševných vlastností a dejov, založená na jednote tela, utváraná a prejavujúca sa v spoločenských vzťahoch človeka.**

Sociálna psychológia skúma osobnosť v kontexte sociálneho sveta, v ktorom a prostredníctvom ktorého sa osobnosť formuje, ktorý ale svojou aktivitou tiež sama utvára. Zameriava sa na skúmanie psychických procesov, ktoré sú sociálnym svetom ovplyvňované. Konkrétne to znamená, že sociálna psychológia sa zaoberá skúmaním procesu socializácie, skúmaním genézy osobnosti až po utvorenie jej vrcholu, t.j. Ja, skúmaním sociálnych vlastností osobnosti, psychických procesov, ktoré sú ovplyvnené sociálnym prostredím, najmä otázkami sociálnej motivácie a sociálnych postojov.